

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО – НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

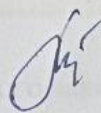
Кафедра психології

На правах рукопису

СТЕПАНЕНКО МАРИНА СЕРГІЙВНА

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Спеціальність 053 Психологія
(код) (назва спеціальності)
Освітня програма Психологія
(назва)
Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра

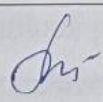
Науковий керівник:
 **Пріснякова Людмила
Макарівна**, доцент, кандидат
психологічних наук

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол засідання кафедри

№ 7 від 26.12.2024

Завідувач кафедри

Людмила ПРІСНЯКОВА

Нормоконтроль

Наталія СЕРГІЄНКО

Дніпро, 2025

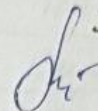
**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра психології
Освітній ступінь бакалавр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма «Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології

Людмила Пріснякова

 «12» 01 2025 року

**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
СТЕПАНЕНКО МАРИНА СЕРГІЇВНА**

1. Тема роботи: **«Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків»**
2. Науковий керівник: Пріснякова Людмила Макарівна, доцент, кандидат психологічних наук,

Затверджені наказом вищого навчального закладу від «__» ____ 2025 року

3. Термін подання роботи на кафедру: 12.01.2025.

4. Мета кваліфікаційної роботи: теоретичний аналіз і емпіричне дослідження особливостей розвитку девіантної поведінки у підлітковому віці та способів її профілактики.

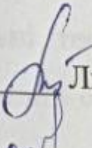
5. Завдання випускної кваліфікаційної роботи:

1. Систематизувати та поглибити знання про розвиток девіантних схильностей у підлітків.
2. Визначити діагностичні методики для дослідження схильності до девіантної поведінки.
3. Емпірично дослідити особливості розвитку девіантної поведінки у підлітків.

4. Розробити та надати практичні рекомендації щодо профілактики проявів девіантної поведінки підлітків.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Вступ	Виконано	Виконано
2	Розділ 1	Виконано	Виконано
3	Розділ 2	Виконано	Виконано
4	Робота в цілому	Виконано	Виконано

Науковий керівник Людмила ПРИСНЯКОВА

Здобувач вищої освіти Марина СТЕПАНЕНКО

Дата видавання завдання 24.05.2024.

АНОТАЦІЯ

Степаненко М. Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків / Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 053 Психологія (освітньо-професійна програма «Психологія»). ВНПЗ ДГУ, Дніпро, 2025.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в дослідженні причин, факторів та особливостей девіантної поведінки підлітків, а також у виявленні методів її корекції. Робота має на меті розкрити психологічні, соціальні та сімейні аспекти девіації серед підлітків для подальшого запобігання девіантної поведінки серед молоді.

Кваліфікаційна робота містить комплексний аналіз основних теоретичних підходів до поняття девіантної поведінки, зокрема розглядаються соціальні теорії девіації, психологічні фактори розвитку девіантної поведінки, вплив сімейного середовища та групових динамік на підлітків.

Висновки роботи підтверджують, що девіантна поведінка підлітків є результатом складної взаємодії багатьох факторів, таких як недоліки в сімейному вихованні, соціальні конфлікти, недостатня соціалізація та вплив негативних групових норм.

Унікальність цієї роботи полягає у поєднанні теоретичного аналізу з практичними дослідженнями, що дозволяють більш ефективно визначити причини девіантної поведінки серед підлітків у сучасних умовах. Завдання роботи актуалізуються з огляду на зростання соціальних проблем у молодіжному середовищі, зокрема у зв'язку з впливом соціальних мереж.

Ключові слова: ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА, ДЕВІАЦІЯ, ПІДЛІТКИ, ПРИЧИНИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ, ПІДЛІТКОВИЙ ВІК, СІМЕЙНІ КОНФЛІКТИ, СОЦІАЛЬНІ ВІДХИЛЕННЯ.

ANNOTATION

Stepanenko M. Psychological factors of deviant behavior of adolescents / Qualification work for obtaining the degree of "bachelor" in the specialty 053 Psychology (educational and professional program "Psychology"). VNPZ DSU, Dnipro, 2025.

The purpose of the qualification work is to study the causes, factors and features of deviant behavior of adolescents, as well as to identify methods for its correction. The work aims to reveal the psychological, social and family aspects of deviation among adolescents for the further prevention of deviant behavior among young people.

The qualification work contains a comprehensive analysis of the main theoretical approaches to the concept of deviant behavior, in particular, social theories of deviation, psychological factors in the development of deviant behavior, and the influence of the family environment and group dynamics on adolescents are considered.

The conclusions of the work confirm that deviant behavior in adolescents is the result of a complex interaction of many factors, such as shortcomings in family upbringing, social conflicts, insufficient socialization, and the influence of negative group norms.

The uniqueness of this work lies in the combination of theoretical analysis with practical research, which allows us to more effectively identify the causes of deviant behavior among adolescents in modern conditions. The tasks of the work are relevant in view of the growth of social problems in the youth environment, in particular, in connection with the influence of social networks.

Keywords: DEVIANT BEHAVIOR, DEVIATION, TEENAGERS, CAUSES OF DEVIANT BEHAVIOR, ADOLESCENCE, FAMILY CONFLICT, SOCIAL DEVIATIONS

Вітаємо **Альбіна Ткаченко**,

Ми завершили аналіз документа на плагіат:

Кваліфікаційна_робота_Степаненко М.

Автор: Степаненко М.

Отримані коефіцієнти подібності:

Коефіцієнт подібності 1: **4.06%**

Коефіцієнт подібності 2: **0.00%**

Заміна букв: **0**

прогалини: **0**

Мікропробіли: **0**

Інтервали: **0**

Пошук контенту ШІ

Коефіцієнт ймовірності ШІ: ---

Щоб відкрити інтерактивний звіт, натисніть [сюди](#)

Якщо у Вас виникли запитання, зв'яжіться з нами за
адресою: ukraine@strikeplagiarism.com

Strikeplagiarism.com

Будь ласка, не відповідайте на це повідомлення. Додаткова інформація доступна на веб-
сайті <https://panel.strikeplagiarism.com>

Офіс Plagiat.pl Sp. z o.o., власник системи StrikePlagiarism.com, зареєстрований за адресою: м Варшава, вул.
Гданська 2/67, 01-633, ІПН: 5262874777, Регіон: 140124469, внесений до Національного судового реєстру Районного
суду міста Варшави під номером KRS 0000236

Ви отримали цей електронний лист, оскільки створили обліковий запис на
сайті <https://panel.strikeplagiarism.com> Якщо це не ви пройшли реєстрацію, будь ласка, зв'яжіться з нами.

©Plagiat.pl Bci

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ	11
1.1. Поняття девіантної поведінки у психологічній літературі.....	11
1.2. Особливості прояву девіантної поведінки в підлітковому віці.....	22
1.3. Вплив соціальних і психологічних чинників на формування девіантної поведінки підлітків	29
Висновки до розділу 1	34
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	35
2.1. Організація та методи проведення емпіричного дослідження причин девіантної поведінки підлітків	35
2.2. Психологічний аналіз результатів емпіричного дослідження	37
2.3. Статистичний аналіз результатів емпіричного дослідження	46
2.4. Рекомендації щодо профілактики проявів девіантної поведінки у осіб підліткового віку	48
Висновки до розділу 2	51
ВИСНОВКИ	53
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАНЬ	56
Додаток А	61
Додаток Б	64

Вступ

Підлітковий вік є періодом активних змін у житті кожної особистості, коли відбувається формування основних рис характеру, цінностей, ставлення до світу і соціальних норм. Однак цей період також характеризується високим рівнем емоційної нестабільності, пошуком ідентичності та постійними соціальними і психологічними випробуваннями. Саме в цей час можуть виникати значні труднощі, які виявляються в формі девіантної поведінки - дії або способу поведінки, який не відповідає загальноприйнятим уявленням більшості людей або порушує закон [11].

Актуальність теми кваліфікаційної роботи обумовлена зростанням випадків девіантної поведінки серед підлітків, що стає серйозною соціальною проблемою. Зниження рівня моральних орієнтирів, збільшення кількості правопорушень серед молоді, вживання психоактивних речовин, агресія, схильність до самопошкодження – це лише кілька проявів девіантної поведінки, з якими стикаються сучасні підлітки. При цьому важливо зазначити, що ці прояви часто є результатом складних психологічних процесів, які відбуваються в особистості підлітка під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників.

Однією з найбільш руйнівних форм підліткової поведінки є адикція. Адиктивна поведінка – це одна з форм девіантної поведінки, яка проявляється в зловживанні чимось або кимось для досягнення саморегуляції чи адаптації [25]. Зі зростанням числа підлітків з девіантною поведінкою виникає необхідність глибше вивчати причини формування таких відхилень.

Психологічні чинники, які впливають на формування девіантної поведінки, займають особливе місце в дослідженнях цієї теми. Емоційна нестабільність, акцентуації характеру, проблеми самоідентифікації, труднощі в соціальних взаємодіях та психологічні травми можуть значно збільшувати ймовірність відхилення від соціальних норм. Таким чином, вивчення цих

чинників є надзвичайно важливим для розробки ефективних методів профілактики та корекції девіантної поведінки серед підлітків.

Питання профілактики девіантної поведінки серед підлітків останнім часом стало важливою темою для досліджень у різних наукових сферах. Девіантна поведінка підлітків є серйозною соціальною проблемою, оскільки у виражених формах вона може призвести до конфліктів із оточенням, скоєння злочинів, втрати працездатності. Проблема девіантності серед підлітків залишається однією з найбільш актуальних у сучасному суспільстві.

Причини девіантної поведінки підлітків досліджували такі відомі закордонні вчені, як З. Фрейд та Г. Паттерсон, та багато вітчизняних вчених-психологів – Н. М. Зубченко, Т. В. Крамарчук, А. С. Кожина та ін.

Мета дослідження: теоретичний аналіз і емпіричне дослідження особливостей розвитку девіантної поведінки у підлітковому віці та способів її профілактики.

Об'єкт дослідження: психологічні чинники розвитку схильності до девіантної поведінки у підлітковому віці.

Завдання дослідження:

1. Систематизувати та поглибити знання про розвиток девіантних схильностей у підлітків.
2. Визначити діагностичні методики для дослідження схильності до девіантної поведінки.
3. Емпірично дослідити особливості розвитку девіантної поведінки у підлітків.
4. Розробити та надати практичні рекомендації щодо профілактики проявів девіантної поведінки підлітків.

Предмет дослідження: чинники розвитку у підлітків схильності до девіантної поведінки.

Методи дослідження: аналіз, узагальнення та систематизація; спостереження та тестування.

Робота має важливе практичне значення, оскільки дозволяє виявити та проаналізувати фактори, що сприяють розвитку девіантної поведінки, а також розробити рекомендації для психологічної допомоги підліткам, які стикаються з подібними проблемами.

Емпіричне дослідження проводилось у КЗ "Чаплинський ліцей", респондентами стали підлітки віком 14-15 років.

В ході дослідження ми використовували методику діагностики схильності до різних видів залежностей за Лозовою Г. В. та опитувальник для батьків Т. М. Ахенбаха (ASEBA).

Ключові слова: девіантна поведінка, підлітки, причини девіантної поведінки, підлітковий вік, сімейні конфлікти, девіація, соціальні відхилення.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів та висновків до них, висновків, 54 джерел та 2 додатків. Загальний обсяг роботи - 64 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

1.1. Поняття девіантної поведінки у психологічній літературі

Поняття "девіантність" походить від латинського слова "*deviatio*", що означає "відхилення" або "відступлення". Вперше це термін було використано в соціології та психології в середині 20 століття для позначення поведінки, яка відхиляється від встановлених соціальних норм і стандартів [21].

Ідея девіантної поведінки почала розвиватися з часів ранніх досліджень соціальних відхилень. Одним із основних теоретичних підходів до вивчення девіантної поведінки став структурно-функціоналістський підхід, представлений такими вченими, як Еміль Дюркгейм [34, с. 38]. Він вважав, що девіантність є необхідною частиною соціальної системи, оскільки дозволяє суспільству адаптуватися до змін і підтримувати соціальний порядок. У своїй роботі "Самогубство" (1897) він запропонував ідею, що соціальні фактори, а не лише індивідуальні психологічні характеристики, можуть бути причиною девіацій. Дюркгейм ввів поняття "аномії", тобто стану суспільства, коли норми і правила стають нечіткими, що може призвести до девіантної поведінки.

Однак саме в 1930-40 роках, завдяки роботам американського соціолога Роберта Мертена, поняття девіантності набуло більшої популярності в контексті теорії аномії. Мертен стверджував, що девіантна поведінка виникає, коли індивіди не можуть досягти соціально схвалених цілей через обмеження в доступі до засобів для їх досягнення [37].

У цей же час Сатерленд пропонував, що девіантна поведінка є результатом соціалізації в групах, де такі відхилення є нормою, тобто люди, які спілкуються з тими, хто має девіантні погляди, будуть схильні до девіантної поведінки [49].

Згодом поняття девіантності стало більш широким і включало не лише злочинні дії, а й інші форми поведінки, які не відповідають соціальним нормам, такі як наркотична залежність, агресія, порушення моральних чи культурних норм.

В середині XX століття науковці почали більше уваги приділяти психологічним аспектам девіантної поведінки. Зигмунд Фрейд та його послідовники розглядали девіантну поведінку як результат внутрішніх конфліктів між свідомим і підсвідомим. Вони стверджували, що девіації можуть виникати через незадоволеність базових психологічних потреб або порушення розвитку особистості [34, с.102].

Виникли біхевіоральні теорії, що фокусувалися на тому, як навички та звички, які розвиваються в умовах оточення, можуть сприяти формуванню девіантної поведінки. Прикладами таких теорій є теорія оперантного навчання Б. Ф. Скіннера та теорія класичного обумовлення.

У 1970 - ті роки виникає теорія соціального контролю Тревора Сміта, згідно з якою девіантна поведінка виникає, коли соціальні механізми контролю (родина, школа,

У 80-ті виникає теорія етикетування, що розвивалася на основі роботи Говарда Беккера та припускає, що девіантна поведінка є результатом того, що суспільство накладає "ярлики" або етикети на людей, що дозволяє їм (чи змушує) поводитись девіантно [54].

Сьогодні дослідження девіантної поведінки набувають міждисциплінарного характеру. Психологи, соціологи, кримінологи та інші спеціалісти вивчають це явище через призму різних підходів – від нейробіологічних до культурних [2].

Загалом, девіантна поведінка – це форма поведінки, яка відхиляється від загальноприйнятих соціальних, моральних або правових норм. Тобто це порушення або ігнорування правил, стандартів та очікувань, що встановлені в суспільстві чи конкретній соціальній групі.

Для конкретизації терміну «девіантності» ми пропонуємо порівняти її з поняттям «поведінкової патології». Поведінкова патологія уособлює серйозні порушення в поведінці індивіда, що мають психічні або психологічні причини, часто пов'язані з психічними розладами або захворюваннями та включає у себе психози, депресії, тривожні розлади, психопатії, розлади особистості, схильність до агресії або інші серйозні порушення, які можуть бути наслідком порушень в психічному здоров'ї. Такі порушення є результатом глибоких психологічних або біологічних проблем [23].

Девіація ж відноситься до відхилень від соціальних, моральних чи правових норм, які встановлені в суспільстві. Це порушення встановлених стандартів або очікувань поведінки, яке не обов'язково пов'язане з психічними чи медичними розладами [8]. Девіація може бути як позитивною, так і негативною. Наприклад, новаторське мислення, творчість або особливі соціальні дії, що йдуть всупереч традиційним нормам, також є девіацією, але не є патологічною. Важливою рисою девіації є її соціальна природа: поведінка може вважатися девіантною, якщо вона суперечить прийнятим у даній культурі чи суспільстві нормам, навіть якщо індивід не має серйозних психічних чи психологічних проблем.

Прикладами девіантної поведінки можуть бути:

- Порушення закону (наприклад, крадіжка, насильство);
- Залежність від наркотиків або алкоголю;
- Агресивна чи антисоціальна поведінка;
- Ризиковані дії (суїцидальні наміри, небезпечні вчинки);
- Ігнорування загальноприйнятих моральних стандартів [17].

Дослідження різних видів девіантної поведінки стали предметом уваги таких вчених, як О. В. Змановська, Д. Кантера та ін.

На жаль, створення єдиної класифікації видів девіантної поведінки є майже нездійсненним завданням, через множинність підходів до визначення

девіантної поведінки, соціальної та культурної різноманітності, динамічності соціальних норм та ін.

Існує безліч теоретичних підходів до визначення та розуміння девіантної поведінки. Психологічні, соціологічні, медичні, кримінологічні теорії по-різному трактують суть девіацій і їх причини. Наприклад, психологи можуть фокусуватися на індивідуальних особливостях особистості, а соціологи – на соціальних умовах, в яких відбувається порушення норм. Це ускладнює узгодження єдиної класифікації.

Також різною в залежності від культурних, соціальних і історичних контекстів може бути і «норма». Той чи інший вид поведінки, що є відхиленням в одній культурі або суспільстві, може бути нормальною поведінкою в іншому [47].

Також через динамічний розвиток суспільства те, що колись вважалося девіацією, з часом може стати прийнятим стандартом. Наприклад, зміни в ставленні до ЛГБТ-спільноти показують, як зміни в суспільних поглядах можуть впливати на визначення того, що є девіантною поведінкою.

Питання, що є "нормальним" і що є "відхиленням", не має універсального визначення. В різних науках це поняття може змінюватися, що додає складнощів у створенні класифікації.

Девіантна поведінка часто є суб'єктивною і може бути складною для точного вимірювання. Відсутність чітких критеріїв для оцінки поведінки також ускладнює створення універсальної класифікації.

Враховуючи ці фактори, можна сказати, що універсальна класифікація девіантної поведінки є практично неможливою, і кожен підхід до її вивчення має враховувати різноманітність умов і контекстів її розгляду.

Спроби систематизувати поведінкові відхилення ще не зумовили виникнення єдиної класифікації видів девіантної поведінки. Проте існує декілька підходів до класифікації видів девіантної поведінки: соціологічний, медичний та психологічний [7].

В основі медичного підходу є медична класифікація поведінкових розладів, створена на психопатологічному та віковому критеріях, її основні типи наведено в табл. 1.1 нижче [42, с. 49].

Таблиця 1.1

Основні типи розладів поведінки у підлітків згідно з медичними класифікаціями

Тип розладу	Опис	Характеристики	Причини
Розлади поведінки	Діти проявляють антисоціальну поведінку, не відчують провини за свої вчинки.	- Агресія до людей та тварин - Вандалізм або руйнування майна - Крадіжки або обман - Тяжкі порушення соціальних норм	Соціальні, генетичні, або психологічні фактори, а також проблеми в сім'ї та навчальному середовищі
Гіперактивність і дефіцит уваги	Діти з ADHD не можуть довго концентруватися на завданнях, вони імпульсивні	- Постійна неуважність - Гіперактивність - Імпульсивність	Генетична схильність, зміни в нейрохімії мозку, вплив навколишнього середовища
Опозиційно-афективний розлад	Діти з ODD часто вступають у конфлікти з авторитетами (вчителями, батьками), відмовляються виконувати накази та викликають сварки.	- Агресія до авторитетних осіб - Непокора і опір авторитетам - Конфлікти та роздратованість	Сімейні проблеми, психологічні травми, дисфункція в сімейному вихованні
Тривожні розлади	Генералізоване занепокоєння, фобії, соціальна тривожність, або обидва фактори разом	- Постійне занепокоєння або надмірне хвилювання - Страх перед соціальними ситуаціями - Фобії	Спадковість, стресові події, порушення соціалізації

Депресивні розлади	Емоційний занепад, апатії, відсутності інтересу до звичних діяльностей, соціальної ізоляції, порушеннях сну та апетиту.	- Постійна сумність, тривога - Втрата інтересу до звичних справ - Проблеми зі сном та апетитом - Виникнення суїцидальних думок	Генетичні фактори, стресові події, психоемоційні травми
Розлади харчової поведінки	Характеризується нездоровими звичками харчування, що можуть включати булімію, анорексію, переїдання або відмову від їжі	- Надмірний контроль над їжею або відмова від їжі - Періоди переїдання або відчуття втрати контролю	Психологічні травми, стрес, проблеми з самооцінкою
Невротичні розлади	Включають цілу групу психічних порушень, що можуть бути проявом тривоги, депресії, панічних атак або нав'язливих станів.	- Тривожність, нав'язливі думки, страхи. - Панічні атаки.	Стресові фактори, недостатня соціальна підтримка

Медична класифікація розладів поведінки у підлітків ґрунтується на системі діагнозів, що використовуються в клінічній психології та психіатрії для визначення порушень, пов'язаних із поведінкою та емоційним станом [12]. Важливою основою для класифікації є Міжнародна класифікація хвороб (МКХ-10) та Діагностичне і статистичне керівництво з психічних розладів (DSM-5), які використовуються медичними та психіатричними фахівцями для постановки діагнозу.

Перераховані вище розлади поведінки діагностуються коли існує кілька характерних симптомів, одночасно та на протязі не менше 6 місяців.

Соціологічна класифікація видів девіантної поведінки базується на аналізі відхилень від соціальних норм і цінностей, які впливають на взаємодію індивіда з суспільством [32, с. 61].

Соціологічна класифікація видів девіантної поведінки охоплює широкий спектр відхилень, від кримінальної активності до психічних розладів і соціальної ізоляції. Соціологи класифікують девіантну поведінку, беручи до уваги різні фактори, що визначають природу відхилень, їх вплив на суспільство, а також соціальні та культурні умови, в яких вони виникають.

Соціологія розглядає девіантну поведінку як важливу частину соціальної реальності, що може бути як негативною, так і позитивною. Деякі теорії підкреслюють, що відхилення від норм можуть сприяти соціальним змінам або виконувати функцію корекції суспільних структур, а інші – вважають девіантність симптомом соціальних, економічних і культурних проблем.

Еміль Дюркгейм був одним з перших соціологів, хто розглядав девіантну поведінку як нормальну частину соціального життя. Він вважав, що відхилення від норм необхідні для стабільності суспільства, оскільки вони виконують важливі функції.

Девіантна поведінка може виконувати роль соціального контролю, вказуючи на можливі порушення у суспільстві і стимулюючи зміни, що вказано в табл. 1.2 [28].

Таблиця 1.2

Основні види девіантної поведінки за соціологічною класифікацією

Тип розладу	Опис	Приклади поведінки
Кримінальна девіантність	Порушення правових норм, що призводить до кримінальних злочинів, є однією з найбільш явних форм девіантності, і її наслідки зачіпають безпеку та стабільність соціального середовища	Вбивства, крадіжки, шахрайства, торгівля наркотиками, сексуальні злочини
Психологічні або психічні девіації	Є результатом порушень психічного здоров'я, наприклад, параної, депресії, психозу	Постійна депресія, шизофренія, суїцидальні тенденції
Соціальна ізоляція і маргіналізація	Проявляється у відмові від участі в соціальних процесах. Особи, які практикують маргінальну поведінку, можуть бути ізольованими від основного соціуму через свою нездатність або небажання адаптуватися до соціальних норм.	Безхатченки, люди, які ведуть асоціальний спосіб життя, емігранти, які не інтегруються в суспільство
Підліткові девіації	Пов'язані з процесом соціалізації і перехідним віком. Діти і підлітки можуть проявляти девіантну поведінку через недостатній контроль з боку батьків,	Куріння, вживання алкоголю та наркотиків, агресія, порушення дисципліни в школі.

	навчальних закладів або відсутність соціальної підтримки.	
Адиктивна поведінка	Залежність від певних субстанцій або діяльностей	Наркотична залежність, алкоголізм, азартні ігри, залежність від інтернету.
Порушення ролей	Порушення очікуваних соціальних ролей у різних контекстах	Відмова від обов'язків батьків, недбалість у виконанні службових функцій.
Протестна девіантність	Виникає у відповідь на соціальні чи політичні проблеми, нерівність або несправедливість у суспільстві	Демонстрації, громадянська непокоря, політичні протести, участь у радикальних рухах
Негативізм і пасивна агресія	Індивіди демонструють не зовсім відкритий опір нормам або авторитетам через пасивне ухилення від виконання обов'язків або через сарказм і маніпуляції.	Протести без використання насильства, саботаж, сарказм, уникання виконання обов'язків.

Психологічний підхід класифікації девіантної поведінки за О. В. Змановською дозволяє детально розглянути різні види відхилень від соціальних норм, з'ясувати, які фактори впливають на розвиток таких поведінкових патернів і як ці відхилення можуть бути кориговані або профілактовані в межах психологічної або соціальної роботи.

О. В. Змановська – український психолог, що виокремлює такі основні категорії класифікації:

- Кримінальна поведінка – порушення законів, що включає серйозні правопорушення, які загрожують порядку та безпеці в суспільстві (крадіжки, шахрайства, насильство, вбивства тощо). Це найсильніше відхилення, яке зазвичай тягне за собою юридичні наслідки. Часто виникає через низку соціальних, психологічних або економічних факторів. Причини можуть включати бідність, відсутність соціальної підтримки, порушення у вихованні тощо [24].

- Агресивна поведінка – використання фізичної або вербальної агресії. Люди, що проявляють агресивну поведінку, часто конфліктують з оточуючими, можуть застосовувати насильство, залякування, вербальні образи або фізичне насильство. Агресія може бути як результатом особистісних рис, так і впливом зовнішніх факторів, таких як стрес, соціальні конфлікти або психологічні проблеми. Вона також може бути проявом протесту або спробою відновити відчуття контролю [33].

- Адиктивна (залежна) поведінка – проявляється в зловживанні різними речовинами або діяльністю з метою саморегуляції або адаптації до стресу (наприклад, алкоголізм, наркоманія, залежність від азартних ігор, їжі, інтернету). Є спробою уникнути емоційного болю або стресу. Може бути результатом генетичних факторів, психологічних розладів, а також соціальних проблем (наприклад, погані умови життя або недостатня підтримка з боку родини) [38].

- Протестна поведінка виникає у вигляді протесту проти встановлених соціальних норм, правил або авторитетів. Протестна поведінка

може бути наслідком соціальних чи політичних несправедливостей або особистих розчарувань. Вона може проявлятися як мирні акції (мітинги, демонстрації) або як більш радикальні форми протесту [31].

- Психопатична поведінка. Психопатія є психологічним станом, що проявляється в безжалісності, маніпуляціях, відсутності емоційної чуйності до інших людей, а також у порушенні соціальних норм і етики. Є результатом порушень у розвитку особистості, може бути вродженою схильністю або наслідком психічних травм [15].

- Деструктивна поведінка призводить до шкоди собі або іншим, включаючи суїцидальні нахили, самопошкодження або інші форми саморуйнування. Причини деструктивної поведінки можуть бути пов'язані з психічними розладами, такими як депресія, тривожність, або травматичним досвідом. Це також може бути способом зняття стресу або відчаю [30].

- Антисоціальна поведінка характеризується відсутністю соціальної адаптації та порушенням соціальних норм. Антисоціальна поведінка часто має корені в ранньому дитинстві або юності, коли відбуваються порушення в процесах соціалізації. Вона може бути результатом неправильного виховання, поганих умов життя, а також порушень в психічному розвитку [36].

- Маргінальна поведінка характерна людям, що займаються діяльністю, яка є на межі або поза соціальними нормами. Причини маргіналізації можуть бути пов'язані з економічними, соціальними чи психологічними факторами. Це можуть бути бідність, відсутність соціальної підтримки, або соціальна ізоляція [35].

Таким чином, складність у створенні єдиної класифікації видів девіантної поведінки зумовлена численними чинниками. Враховуючи це можна сказати, що універсальна класифікація девіантної поведінки є практично неможливою.

1.2. Особливості прояву девіантної поведінки в підлітковому віці

Підлітковий вік є періодом великих психологічних змін і складнощів. Цей період характеризується інтенсивним розвитком фізичних, емоційних і когнітивних аспектів особистості [16, с. 114]. Діти підліткового віку часто переживають низку психологічних труднощів, зумовлених процесами дорослішання та необхідністю адаптації до нових умов.

Підлітки часто відчують коливання настрою, глибоку тривогу, сум, дратівливість. Це пов'язано з гормональними змінами, які впливають на психіку, а також із труднощами у пошуку власної ідентичності. Бурхливі фізіологічні зміни можуть викликати почуття сорому, невпевненості у власному тілі або навіть відчуття «чужості» щодо власного тіла, що підсилює емоційну напругу. Також в цей період у підлітків формується нове ставлення до себе та світу. Вони часто стикаються з питанням: «Хто я?» і намагаються знайти своє місце в соціумі. Прагнення до незалежності і самостійності викликає у підлітків протест проти авторитетів, зокрема батьків і вчителів. А пошук визнання серед своїх ровесників може призвести до зайвої залежності від думки інших, а також до впливу негативних соціальних груп або «поганих компаній», що можуть спонукати до девіантної поведінки [51]. Підлітки можуть мати проблеми з формуванням здорових міжособистісних стосунків. У них виникають труднощі в спілкуванні з однолітками, конфлікти через нерозуміння або неправильне трактування емоцій та намірів інших [53, с. 629].

Згідно з І. С. Коном (1989), підлітковий вік є періодом ризику девіантної поведінки з кількох причин:

- складність адаптації в перехідний період, що включає психогормональні зміни та переструктурування Я-концепції, що викликає у підлітків відчуття тривоги, емоційну напругу, нестабільність і неврівноваженість;

- підліток перебуває на межі між дитинством і дорослістю, що створює невизначеність у його становищі [48, с. 13].

Крім того, між об'єктивним статусом підлітка і його прагненням вважати себе дорослим виникає розбіжність, адже йому бракує навичок взаємодії з дорослим світом, зокрема в партнерських відносинах. Почуття «дорослості» у цей період супроводжується суперечністю між бажанням бути самостійним і відсутністю відповідного життєвого досвіду [44].

Підлітковий вік – це період значних змін у житті людини, коли відбуваються фізіологічні, психологічні, соціальні та когнітивні трансформації. Ці зміни можуть призводити до конфліктів з оточенням, пошуку ідентичності, а також до відхилень у поведінці [18, с. 91].

Учені Л. Міщик та З. Білоусова визначають кілька типових рис «важкого підлітка», а саме:

- Конфліктність. Підлітки часто вступають у конфлікти з батьками, вчителями, однолітками через прагнення до незалежності, відмову від авторитетів і встановлених правил.
- Підвищена емоційна нестабільність. На тлі гормональних змін підлітки можуть проявляти різкі коливання настрою, нестриманість у вияві емоцій.
- Протестні настрої. Спостерігається схильність до протесту проти обмежень і вимог, незалежно від того, чи йдеться про батьків чи навчальний процес.
- Неадекватна самооцінка. Підлітки можуть мати або завищену, або занижену самооцінку, що створює додаткові труднощі у взаємодії з оточенням.
- Занижена здатність до самоконтролю. Важким підліткам часто властиві імпульсивні вчинки, відсутність здатності до самоконтролю і передбачення наслідків своїх дій.

- Загострена потреба в самоствердженні. Присутнє прагнення довести свою незалежність і дорослість, що може призводити до ексцентричних чи ризикованих вчинків [13].

У підлітковому віці девіантна поведінка може проявлятися в різних формах, зокрема:

- Агресивна поведінка, яка часто є реакцією на стрес, конфлікти чи труднощі у спілкуванні.

- Вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин, що часто пов'язано з прагненням уникнути емоційного болю, бажанням приналежності до групи чи спробою протистояти соціальним нормам.

- Тютюнопаління хоча й менше ризиковане порівняно з наркотиками, проте є найпоширенішою формою девіантної поведінки серед підлітків. Це часто є наслідком впливу ровесників або спроби підлітка виглядати дорослим.

- Крадіжки та інші правопорушення можуть бути мотивовані бажанням отримати матеріальні блага або протестом проти соціальних умов. Підлітки можуть красти з метою самоствердження або через бажання продемонструвати свою незалежність.

- Демонстрація сексуальної нестриманості, що є наслідком недостатньої інформації, впливу однолітків або бажання продемонструвати свою дорослість.

- Підлітки можуть демонструвати байдужість до навчання, пропускати уроки, погано виконувати домашні завдання, що може свідчити про відсутність інтересу або протест проти освітньої системи.

- Селфхарм - спосіб справитися з емоційним болем, стресом чи внутрішньою напругою.

- Підлітки, які проявляють девіантну поведінку, можуть відчувати себе відчуженими від ровесників, часто уникати соціальних контактів або створювати маленькі закриті групи з однодумцями [4, с. 11].

Причинами девіантної поведінки в підлітковому віці виступають такі фактори:

- Сімейні проблеми: Нерідко девіантна поведінка підлітків є реакцією на сімейні конфлікти, відсутність батьківської уваги або підтримки, насильство чи розлучення батьків [1].

- Вплив ровесників: У підлітковому віці сильний вплив мають групи однолітків, тому підлітки можуть почати вести себе відповідно до норм, що переважають у їхній групі, навіть якщо ці норми є девіантними.

- Соціальні фактори: Бідність, соціальна ізоляція, обмежений доступ до ресурсів і можливостей можуть сприяти виникненню девіантної поведінки [5].

- Психологічні особливості розвитку: Перехідний вік супроводжується внутрішньою плутаниною, переживанням труднощів у самоідентифікації, що може привести до пошуку виходу через порушення норм.

- Медіа та культура: Вплив мас-медіа, які часто зображають девіантну поведінку як стиль життя чи спосіб здобуття популярності, може спонукати підлітків до імітації такої поведінки [14].

Девіантна поведінка в підлітковому віці є багатогранним явищем, яке має різноманітні прояви і може бути викликане різними соціальними, психологічними та індивідуальними чинниками. Девіантність в цьому віці не завжди є проявом серйозних порушень, а іноді є нормальним етапом розвитку, коли підліток шукає своє місце в суспільстві [19, с. 37].

Акцентуації характеру підлітків – це виражені риси особистості, які можуть бути більш помітними або загостреними в певному віці, зокрема в підлітковому періоді, коли відбуваються інтенсивні зміни в психології і соціальній адаптації. Акцентуації можуть впливати на поведінку підлітка і призводити до відхилень у його взаємодії з іншими людьми. Згідно з класифікацією Леонгарда, акцентуації характеру можна розглядати як крайні

прояви нормальних рис, які іноді можуть переростати в девіантну поведінку [26].

Таблиця 1.3

Основні акцентуації характеру підлітків та їх вплив на відхилення поведінки

Тип акцентуації	Характеристика	Вплив
Гіпертимічна	Підвищена активність, оптимізм, схильність до яскравих емоцій, але й до імпульсивних і безтурботних вчинків. Можуть ігнорувати правила, часто вступати в конфлікти з дорослими через бажання діяти без обмежень	Порушення дисципліни, низької уваги до навчання, і навіть до ризикованих поведінкових моделей
Дистимічна	Схильність до меланхолії, песимізму та низької самооцінки. Відчувають тривогу, можуть бути замкнутими і соціально ізольованими	Депресії, суїцидальні думки або самопошкодження. Можуть бути надто критичними до себе і мати труднощі в адаптації до соціальних ситуацій.
Емоційно лабільна	Часті зміни настрою, схильність до різних емоційних реакцій на події навколо них. Вони можуть проявляти неадекватну реакцію на стресові ситуації, що інколи призводить до агресії, гнівних спалахів або дратівливості	Конфлікти у родині чи в школі, а також труднощів у спілкуванні з однолітками
Сенситивна	Чутливі до критики і відчувають себе надмірно вразливими. Схильні до почуття невпевненості	Труднощі в соціальній адаптації, соціальної замкненості, відчуження від інших, а також до депресивних розладів
Циклойдальна	Мають періоди підвищеного настрою, енергії та активності, чергуючись з періодами пригніченості,	Нерівномірність настрою може спричиняти нестабільність у поведінці, труднощі у взаємодії з

	апатії та депресії	іншими людьми і порушення в навчанні. Можуть часто змінювати свої інтереси та переконання, що ускладнює їхнє соціальне сприйняття.
Параноїдна	Проявляють недовіру до інших, схильність до перебільшення загроз або ворожості з боку оточення	Підозрілі до друзів, батьків або вчителів, що може призводити до ізоляції, конфліктів, агресії або навіть психологічних порушень, пов'язаних з параною.
Тривожна	Мають надмірну схильність до переживання, страхів і занепокоєності. Часто бояться невдач, відмови або осуду з боку інших, що може спричиняти соціальну фобію, низьку самооцінку та труднощі у взаємодії з однолітками	Формування неврозів або депресивних розладів.
Конформістська	Залежні від думки оточуючих, прагнуть слідувати за групою, часто піддаються зовнішньому тиску і впливу	Девіантні поведінка через бажання бути прийнятим у соціальній групі, зокрема у поганих компаніях.

Акцентуації характеру можуть бути основою для розвитку девіантної поведінки, оскільки вони впливають на емоційний фон підлітка, його здатність до самоконтролю, рівень адаптації до соціальних норм та взаємодії з оточенням.

Підводячи підсумки, підлітковий вік має безліч психологічних особливостей так як є періодом формування особистої ідентичності. У цьому віці підлітки часто прагнуть визначити, хто вони є, що для них важливо і як вони хочуть виглядати в очах оточуючих. Це може спричиняти експерименти з поведінкою, відхилення від соціальних норм, протестні дії. Вони можуть шукати свою групу однодумців, де можуть виражати свої відчуття і переживання через девіантні практики. Часто переживають емоційну нестабільність через гормональні зміни, стреси, пов'язані з переходом до дорослості, і потребу в самоутвердженні. Агресія може бути виражена у вигляді фізичних конфліктів, словесних образ або вандалізму. Протестують проти авторитетів, таких як батьки, вчителі, та суспільних норм. Піддаються впливу середовища, що може призводити до експериментів з наркотиками, алкоголем та іншими психоактивними речовинами. У цей період вони можуть почати вживати ці речовини через бажання зняти стрес, підвищити свою популярність серед однолітків або з цікавості. Можуть демонструвати девіантну поведінку через ранні сексуальні контакти, неправильне розуміння статевих ролей, сексуальні домагання або інші відхилення від соціальних норм. Ставати ізольованими від своїх однолітків, суспільства, відмовлятися від участі в соціальних заходах або, навпаки, виявляти антисоціальну поведінку, що може включати порушення законів, агресивні дії або інші антигромадські вчинки. Суїцидальні настрої можуть бути вираженням глибоких психологічних проблем або відчуття безнадії, яке переживають деякі підлітки.

1.3. Вплив соціальних і психологічних чинників на формування девіантної поведінки підлітків

Девіантна поведінка підлітків є складним феноменом, який формується внаслідок взаємодії низки біологічних, психологічних та соціальних чинників.

Соціальні фактори займають важливе місце серед цих чинників, оскільки саме соціальні умови та оточення підлітка значною мірою визначають його поведінкові стратегії, ціннісні орієнтації та способи адаптації до соціуму. До соціальних чинників належать вплив сім'ї, соціальних груп, школи, мас-медіа та економічних умов. Комбінація негативних соціальних впливів може призвести до того, що підліток почне порушувати соціальні норми, шукати підтримки у девіантних групах або вибирати ризиковані форми поведінки. Соціальне середовище може як підтримувати, так і загострювати девіантні прояви в поведінці підлітків, створюючи умови для формування ризикованих або девіантних вчинків. Нижче наведено соціальні чинники можуть впливати на формування девіантної поведінки підлітків.

1. Сімейне середовище. Сім'я є першим і найбільш важливим соціальним інститутом, який формує базові моделі поведінки та цінностей підлітка. Дефекти сімейних відносин часто є основними факторами ризику для розвитку девіантної поведінки [1].

- Конфлікти та насильство в родині: Підлітки, які ростуть у сім'ях, де присутні постійні конфлікти, агресія, насильство (як фізичне, так і психологічне), часто не отримують необхідної підтримки та стабільності. Це може призвести до формування негативного ставлення до авторитетів і соціальних норм. Агресія та насильство стають для таких підлітків нормою, і вони часто перенесуть ці моделі поведінки в школу чи інші соціальні інститути.

- Сімейна недостатність або відсутність підтримки: У сім'ях, де батьки недостатньо уваги приділяють своїм дітям, не підтримують їхні інтереси та емоційний стан, підлітки можуть відчувати себе покинутими, ізольованими або незначними. Це може призвести до пошуку підтримки серед однолітків, у тому числі у соціальних групах з девіантними поведінковими нормами, таких як компанії, що займаються правопорушеннями.

- Авторитаризм і надмірний контроль: У сім'ях, де батьки намагаються контролювати кожен крок підлітка, не даючи йому можливості самостійно приймати рішення, підлітки можуть протестувати і почати проявляти девіантну поведінку як форму опору. Це може включати порушення правил, алкоголізм, наркотичну залежність або інші небезпечні вчинки.

2. Соціальна група. Група однолітків є важливим соціальним фактором, оскільки в підлітковому віці соціальні зв'язки з ровесниками стають основними в житті підлітка. Мотиви, які підштовхують підлітка до девіантної поведінки, часто мають соціальне коріння в групі однолітків.

- Вплив "поганих" компаній: Підлітки можуть потрапляти в соціальні групи, де відхилення від норм соціальної поведінки є прийнятою практикою. В таких групах можуть культивуватися цінності, які суперечать загальноприйнятим моральним стандартам, такі як схвалення насильства, злочинності, вживання наркотиків, алкоголю або відсутність поваги до старших. В підлітковому віці прагнення до приналежності до групи часто стає важливішим за власні моральні переконання, і підлітки схильні до наслідування поведінки лідерів групи або більш впливових членів.

- Тиск однолітків: Підлітки можуть стикатися з тиском з боку друзів або ровесників, який змушує їх до ризикованої або девіантної поведінки.

3. Шкільне середовище. Школа - це важливе соціальне середовище для підлітка, яке значною мірою визначає його соціальні ролі, відносини з іншими людьми та рівень адаптації до соціальних норм [6].

- Дискримінація та булінг: Підлітки, які зазнають насмішок, принижень або фізичної агресії в школі (булінг), можуть почуватися ізольованими і відчувати себе безпорадними. Такі переживання можуть спонукати до девіантної поведінки як способу самозахисту або як шлях до вивільнення від емоційного напруження. Крім того, підлітки, що відчують себе жертвами булінгу, можуть розвинути в собі агресивні риси як спосіб протистояти кривдникам.

- Низька мотивація до навчання та соціальна дезадаптація: Невідповідність між рівнем розвитку підлітка та вимогами, які ставляться в школі, може призвести до низької успішності, що часто сприяє розвитку відчуття невпевненості та соціальної відчуженості. Це може змусити підлітка шукати підтримку в групах, де існують девіантні норми поведінки.

4. Мас-медіа та культурні впливи. Інтернет і соціальні мережі мають значний вплив на формування поведінкових орієнтацій підлітків, оскільки вони є важливими джерелами інформації та соціалізації.

- Пропаганда насильства та девіантної поведінки: Відображення насильства, злочинів, кримінальних моделей поведінки в кінофільмах, серіалах або відеоіграх може сформувати у підлітка сприйняття таких дій як прийнятних або навіть захоплюючих. Це може впливати на його поведінку в реальному житті, сприяючи проявам насильства або злочинності.

- Інтернет та соціальні мережі: В Інтернеті підлітки можуть знайти підтримку для девіантної поведінки, наприклад, вступати в онлайн-спільноти, де пропагуються наркотики, правопорушення або агресивні дії. Анонімність в Інтернеті може також полегшити вступ підлітка в такі групи.

5. Соціально-економічні умови. Соціально-економічний статус сім'ї, рівень матеріального забезпечення та доступ до ресурсів можуть також впливати на формування девіантної поведінки. Підлітки, які вирости в бідних

родинах або в умовах соціальної незахищеності, можуть стикатися з численними труднощами, такими як брак доступу до якісної освіти, здоров'я та житлових умов. Це може призвести до почуття соціальної несправедливості та прагнення шукати «шлях до успіху» через девіантні методи, такі як злочинність чи наркотики [10, с. 208].

Девіантна поведінка підлітків є комплексним соціально-психологічним явищем, яке залежить від багатьох чинників. Психологічні чинники відіграють важливу роль у формуванні цієї поведінки, оскільки саме вони визначають внутрішні конфлікти підлітка, його емоційний стан, особливості світосприйняття та взаємодії з оточенням. Підлітковий вік є періодом активних змін у психології особистості, коли формуються основні цінності, уявлення про себе та інших людей. Це період, коли психологічні фактори можуть як сприяти розвитку девіантної поведінки, так і запобігати їй, залежно від того, як підліток справляється з внутрішніми конфліктами та стресами.

Одним з основних психологічних чинників, які впливають на формування девіантної поведінки підлітків, є емоційний розвиток. У підлітковому віці часто спостерігаються значні коливання настрою, емоційна нестабільність і загострення переживань через гормональні зміни, переживання щодо ідентичності, соціального статусу та взаємин з іншими. Підлітки часто не здатні адекватно регулювати свої емоції, що може призвести до імпульсивних та агресивних вчинків. Такі підлітки можуть виявляти труднощі в управлінні гнівом і стресом, що, у свою чергу, призводить до конфліктів у школі, вдома або в соціумі. Підлітки, які переживають сильні емоційні стреси, не завжди здатні правильно обробляти негативні емоції, через що можуть звертатися до девіантних форм поведінки як способу вивільнення напруги або уникнення стресових ситуацій. Зокрема, це можуть бути вчинки на кшталт втечі з дому, агресії по відношенню до родичів або однокласників.

Підлітковий вік – це період великих внутрішніх переживань і психологічних травм, які можуть суттєво впливати на поведінку. Підлітки, які пережили булінг або соціальну ізоляцію, можуть мати низьку самооцінку, бути схильними до депресії, тривожності або навіть до суїцидальних спроб. У деяких випадках це може призвести до того, що підліток почне проявляти девіантну поведінку, аби таким чином самоствердитися або уникнути психологічного болю. Сильні психологічні травми, наприклад, фізичне або психологічне насильство в родині, можуть стати основою для розвитку девіантної поведінки. Такий досвід може сформувати у підлітка спотворене сприйняття себе, інших людей і світу в цілому. Травматичні переживання можуть викликати агресивну реакцію або бажання помститися світу за пережите, що може реалізуватися через правопорушення, наркотичну залежність або інші форми девіантної поведінки [27].

Девіантна поведінка часто є результатом недостатніх або порушених соціальних навичок. У підлітковому віці особливо важливими є здатність до ефективної комунікації, розвитку емоційного інтелекту та вирішення конфліктів. Підлітки, які не вміють ефективно вирішувати конфлікти або будувати здорові взаємини з однолітками, можуть звертатися до девіантних форм поведінки. Відсутність навичок співпраці, емпатії та комунікації може сприяти тому, що підліток буде вдаватися до агресії або соціального дистанціювання. Також діти, які мають труднощі в управлінні своїми емоціями та поведінкою, можуть проявляти імпульсивні вчинки або займатися ризикованою діяльністю. Така недостатність у саморегуляції може бути основною причиною девіантної поведінки, зокрема через спроби компенсувати внутрішню напругу або емоційні труднощі [45, с. 216].

Залежно від того, як підліток адаптується до різних життєвих ситуацій, його поведінка може бути або конформною, або девіантною. Підлітки, які не мають здорових копінг-стратегій для подолання стресу, можуть звертатися до девіантної поведінки як способу зняти напругу або через бажання знайти своє місце в соціумі або продемонструвати свою

незалежність від авторитетів. Це часто відбувається у разі невизначеності або низької самооцінки. Тому психологічні чинники мають велике значення у формуванні девіантної поведінки підлітків. Внутрішні емоційні труднощі, особистісні особливості, психологічні травми, відсутність соціальних навичок та неадекватні стратегії адаптації можуть сприяти виникненню девіантної поведінки. Підлітки, які переживають психологічний дискомфорт або не можуть ефективно справлятися з труднощами, часто шукають виходи в ризикованій чи відхиленій поведінці, що може призвести до серйозних соціальних наслідків [50].

Висновки до розділу 1

Поняття девіантної поведінки є важливим аспектом у психологічних дослідженнях, оскільки це явище відображає складні соціальні, психологічні та біологічні процеси, що відбуваються в особистості індивіда. Вивчення девіантної поведінки охоплює різні напрямки, зокрема соціологічний, психологічний та медичний підходи, що дають можливість зрозуміти її причини, механізми та наслідки. На сучасному етапі дослідження зосереджуються на поєднанні біологічних, психологічних і соціальних факторів, які взаємодіють у формуванні девіантних вчинків. Аналіз девіантної поведінки також охоплює різні форми і види відхилень, серед яких важливе місце займають агресія, алкоголізм, наркоманія, правопорушення та інші ризиковані дії. Психологічні дослідження підкреслюють значення таких факторів, як особистісні риси, емоційна нестабільність, соціальне оточення, сімейне виховання, а також культурні та соціально-економічні умови.

Особливу увагу приділено підлітковому віку як періоду, коли особистість найбільше схильна до ризику девіантної поведінки через емоційні, соціальні та когнітивні зміни. Підлітки, що переживають ці зміни,

можуть проявляти девіантну поведінку як спосіб вираження протесту, пошуку власної ідентичності або спроби подолати внутрішні конфлікти та стреси.

Серед основних проявів девіантної поведінки в підлітковому віці можна виокремити агресію, правопорушення, вживання психоактивних речовин, а також соціальну ізоляцію та депресивні стани. Причини таких проявів часто криються в соціальних, психологічних і біологічних чинниках, таких як проблеми в сім'ї, негативний вплив соціального оточення, низьку самооцінку та емоційну нестабільність.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

2.1. Організація та методи проведення емпіричного дослідження причин девіантної поведінки підлітків

Метою даного дослідження було вивчення особливостей розвитку девіантної поведінки в підлітковому віці.

Дослідження проводилось впродовж 2025 року на базі КЗ "Чаплинський ліцей" Дубовиківської сільської ради Дніпровської області. Респондентами виступили підлітки віком 14-15 років. У дослідженні прийняло участь 32 підлітка та 28 батьків.

Завдання дослідження:

- На базі теоретичних підходів вітчизняних і зарубіжних дослідників сформулювати основу для власного дослідження;
- Провести дослідження з метою виявлення особливостей розвитку девіантної поведінки серед підлітків;
- Здійснити аналіз отриманих результатів дослідження;
- Розробити рекомендації щодо профілактики девіантної поведінки у підлітків.

У ході дослідження нами було використано методики та опитувальники для детального вивчення означеної проблеми, а саме:

1. Методика діагностики схильності до різних видів залежності Лозової Г. В., що розроблена для оцінки рівня схильності особистості до різних видів залежностей, зокрема алкоголізму, наркоманії, ігрової залежності та інших форм адикцій (психологічних і фізіологічних) [20, с. 199]. Нами обрана ця методика через те, що вона орієнтована на підлітків і дорослих, які можуть проявляти ознаки або мати схильність до залежностей, а також на тих, хто знаходиться в групах ризику, таких як підлітки в період

соціальної адаптації або люди, що переживають стресові ситуації. Методика базується на вивченні особистісних особливостей, які можуть бути індикаторами схильності до залежної поведінки.

Методика складається з 70 питань або тверджень, до яких респондент має дати оцінку (у вигляді шкали Лайкерта: від «зовсім не погоджуюсь» до «повністю погоджуюсь»). Ці питання охоплюють різні аспекти життя, в яких можуть проявлятися схильності до залежностей, такі як:

- Схильність до селфхарму.
- Потреба в зовнішніх стимулах (алкоголь або наркотики та ін.).
- Загальна схильність до залежностей.

Саме тому ми вважаємо доцільним використання методики Лозової Г. В. як важливого інструменту для виявлення ризиків розвитку залежностей, адже вона дозволяє не лише діагностувати наявність схильності до адиктивної поведінки, але й виявити психологічні та соціальні фактори, що можуть сприяти її розвитку.

2. Для емпіричного дослідження проблеми передумов розвитку девіантної поведінки підлітків обрано також опитувальник для батьків Т. М. Ахенбаха (ASEBA). Цей опитувальник є набором анкет, розроблених для збору інформації від батьків і вчителів про поведінку та емоційний стан дітей. Він включає питання про різноманітні аспекти поведінки та соціального функціонування дітей, допомагаючи виявити наявність психічних розладів, порушень у поведінці, тривожності, депресії, агресії та інших можливих проблем [41].

Нами використано версію опитувальника CBCL (для батьків). Вона складається з набору тверджень, на які респондент має відповісти, оцінюючи поведінку та емоційний стан дитини за останні шість місяців. Відповіді даються за шкалою, де респондент вибирає один із варіантів «зовсім не було», «іноді», «часто або завжди».

Опитувальник складається з кількох блоків питань, що охоплюють різні аспекти розвитку і поведінки дитини, такі як емоційні розлади,

поведінкові порушення або рівень соціальної адаптації. Завдяки детальним питанням і чітким шкалам оцінки, цей опитувальник дозволяє отримати об'єктивну картину поведінки дитини, виявити можливі проблеми та сформулювати рекомендації для корекції та підтримки розвитку дитини.

2.2. Психологічний аналіз результатів емпіричного дослідження

Під час діагностувального етапу дослідження респондентам були запропоновані наведені вище методики, результати котрих представлені далі.

Результати діагностики за методикою «Методика діагностики схильності до різних видів залежності» (Лозової Г. В.) наведено у табл. 2.1.

Було оцінено схильності підлітків до основних типів залежностей, а саме алкогольної, ігрової, наркотичної, сексуальної та інших.

Повний перелік питань методики наведено у додатку А.

Результати відображені на рис.2.1 нижче

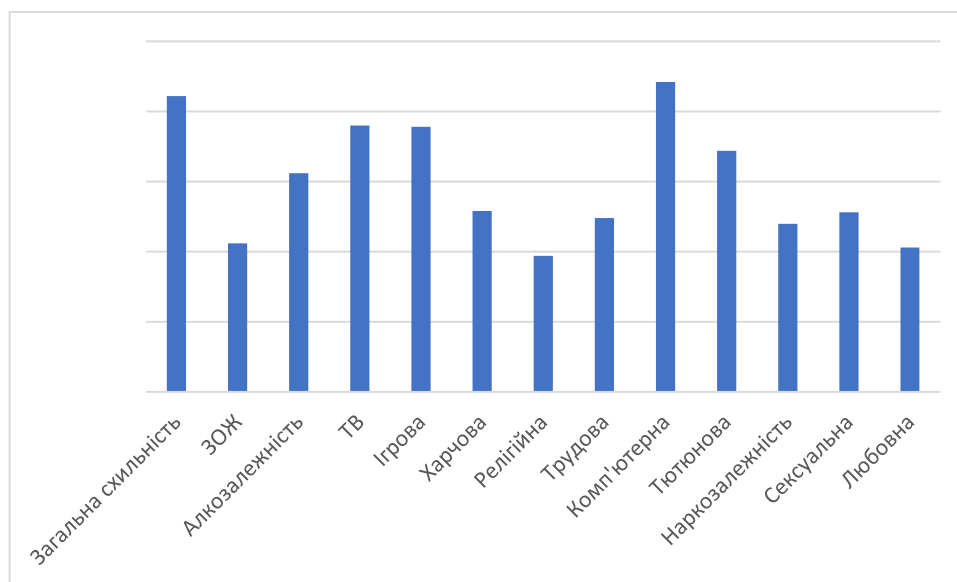

Рисунок 2.1 – Показники схильності резидентів до залежностей

Таблиця 2.1

Результати діагностики схильності до різних видів залежності Лозової Г. В. (бали)

№ Резидент у	Тип залежності												
	Загальна схильніст ь	ЗОЖ	Алко- залежніст ь	ТВ	Ігров а	Харчов а	Релігійн а	Трудова	Комп'ютерна	Тютюнов а	Нарко- залежніст ь	Сексуальна	Любовна
1	16	7	8	17	14	8	7	11	17	16	8	10	11
2	13	9	14	14	14	5	7	9	15	13	7	9	8
3	8	7	12	17	17	12	5	7	11	13	9	5	15
4	15	9	12	14	16	5	7	8	20	9	10	10	9
5	9	7	17	11	11	6	6	8	19	18	11	11	14
6	11	10	16	16	14	7	8	10	18	7	9	6	11
7	15	8	19	13	11	6	9	9	11	9	9	10	15
8	9	10	10	14	17	12	5	10	12	16	8	7	14
9	6	7	8	11	12	12	8	7	13	20	5	5	11
10	5	6	10	13	13	15	5	12	16	10	5	11	7
11	20	9	9	13	13	6	7	6	13	20	9	8	8
12	13	10	6	11	13	7	9	7	15	19	7	6	8
13	18	8	8	14	14	11	9	7	19	18	12	6	15
14	19	7	18	13	16	8	7	7	12	12	6	8	13

15	17	9	5	17	17	14	5	10	11	12	9	11	8
16	18	10	10	17	11	8	8	11	16	8	8	11	7
17	13	5	16	15	15	7	5	9	13	7	12	9	12
18	12	6	5	11	11	10	7	9	19	7	10	10	6
19	16	4	8	16	11	5	7	6	19	8	11	8	11
20	19	5	17	14	11	13	6	11	19	12	8	5	6
21	17	6	12	10	17	8	6	7	14	14	6	10	6
22	16	7	7	12	12	7	9	8	14	10	9	5	9
23	18	8	17	16	11	14	6	9	11	19	5	10	15
24	17	7	10	16	11	8	6	11	20	15	7	10	16
25	15	6	17	17	12	9	7	8	20	17	9	11	6
26	11	5	16	10	12	5	5	8	18	13	11	10	6
27	6	6	10	11	14	16	7	12	20	16	11	5	14
28	7	8	14	15	17	9	7	11	12	13	7	7	15
29	18	8	20	17	15	11	5	6	16	17	9	8	14
30	10	5	5	12	11	12	8	8	15	19	10	6	13
31	20	9	16	17	17	17	9	10	11	8	12	11	9
32	17	6	8	17	12	17	8	8	18	8	11	10	11

У процентному відношенні результати наведено у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Результати діагностики схильності до різних видів залежності

Лозової Г. В.(%)

Тип залежності	Високий рівень схильності, %	Середній рівень схильності, %	Низький рівень схильності, %
Загальна схильність	0,25	0,53	0,22
ЗОЖ	-	0,03	0,97
Алкозалежність	0,09	0,41	0,50
ТВ	-	0,78	0,22
Ігрова	-	0,72	0,28
Харчова	-	0,41	0,59
Релігійна	-	0,06	0,94
Трудова	-	0,22	0,78
Комп'ютерна	0,38	0,50	0,13
Тютюнова	0,22	0,44	0,34
Наркозалежність	-	0,25	0,75
Сексуальна	-	0,19	0,81
Любовна	-	0,56	0,44

За наведеними результатами цієї методики можна зробити наступні результати:

Чверть підлітків мають високий показник загальної схильності підлітків до залежностей, 22% – низький. Більшість респондентів мають середній рівень схильності до залежностей (53%), але загальний рівень схильності до різних типів залежностей є досить низьким.

Показники залежності від здорового способу життя вказують на те, що велика частина досліджуваних не має значної схильності до здорового способу життя, що є свідченням потреби в корекції деяких аспектів поведінки.

Виявлено, що невелика частина досліджуваних має високий рівень схильності до алкоголізму – 9%, в той час як велика частина має низький (50%) та середній (49%) рівень схильності до цієї залежності.

Переважає частина респондентів має середній рівень схильності до залежності від телевізора (78%), що свідчить про залежність від часу, витраченого на перегляд телевізійних програм. Також значна частина має середній рівень схильності до ігрової залежності, що вказує на певну популярність комп'ютерних або відеоігор серед цієї групи. В частини респондентів є висока схильність до комп'ютерної залежності, ймовірно через часте використання комп'ютерних технологій або Інтернету. Ми припускаємо, що результати цих показників є типово високими для підлітків [39].

Також більшість респондентів мають низький рівень схильності до харчової залежності – 59%. Показники середнього рівня залежності отримали 41% респондентів. Високого рівня залежності у підлітків виявлено не було.

Показники для релігійної залежності вказують на те, що більшість респондентів не мають схильності до цієї форми залежності, зокрема релігійної компульсивної поведінки.

Також більшість респондентів не мають схильності до трудового залежності, але певна частина має середній рівень схильності до роботи (22%).

Присутній певний рівень схильності до тютюнопаління серед респондентів (22%), хоча більшість мають низький та середній рівень схильності.

Переважає частина респондентів має низький рівень схильності до наркотичної залежності – 75%.

В більшості респондентів не спостерігається схильність до сексуальної залежності, середній рівень отримали 19% підлітків, високого рівня схильності не виявлено.

Для любовної залежності результати показують рівень схильності, що може вказувати на наявність певної емоційної залежності у частини респондентів (56% середнього та 44% низького рівня).

Отже, більшість респондентів мають низький рівень схильності до більшості видів залежностей, що є позитивним результатом.

Середній рівень схильності домінує у кількох залежностях, таких як ТВ-залежність, ігрова залежність, комп'ютерна залежність, наркозалежність, що свідчить про певні тенденції, зокрема серед молодших груп населення.

Високий рівень схильності спостерігається в окремих випадках, наприклад, у комп'ютерній залежності та алкозалежності, що може вказувати на наявність серйозних проблем у певних групах респондентів.

Наступним етапом дослідження було опитування батьків за допомогою опитувальника Т. М. Ахенбаха наведеного в додатку Б. Згідно з результатами опитувальника CBCL, підлітки, що брали участь у дослідженні, були класифіковані за низкою показників, які характеризують їх поведінкові патерни, дані анкети дозволяють виділити як поведінкові, так і емоційні проблеми, які можуть свідчити про наявність девіантної поведінки. Результати опитування наведено у табл. 2.3.

Батькам було запропоновано перелік тверджень, що описують поведінку підлітків. Якщо пункт відповідав поведінці дитини в момент проведення дослідження та за 6 місяців до цього повністю або майже повністю, батьки обводили цифру «2» у графі відповідей. Якщо пункт описував поведінку, характерну для дитини лише певною мірою або іноді, то обвели цифру «1». За результатами за кожною шкалою ми перевірили збіг із ключем. Для з'ясування коефіцієнта прояви у підлітка будь-якої особливості кількість збігів із ключем розділили на загальну кількість показників у шкалі. Наприклад, з 9 показників за шкалою делінквентність збіглося 6, отже, $6: 9 = 0,66$.

Таблиця 2.3

Результати опитувальника Т. М. Ахенбаха серед батьків, коефіцієнт

№	Шкала									
	Замкнутість	Соматичні проблеми	Тривожність	Порушення соціалізації	Проблеми мислення	Проблеми з увагою	Делінквентна поведінка	Агресія	Внутрішні проблеми	Зовнішні проблеми
1	0,18	0,50	0,12	0,14	0,60	0,55	0,07	0,20	0,33	0,34
2	0,29	0,00	0,54	0,09	0,23	0,05	0,07	0,44	0,08	0,04
3	0,16	0,60	0,12	0,09	0,48	0,15	0,49	0,12	0,33	0,48
4	0,38	0,30	0,18	0,06	0,03	0,05	0,16	0,16	0,19	0,51
5	0,18	0,40	0,49	0,17	0,03	0,05	0,16	0,36	0,12	0,25
6	0,60	0,30	0,32	0,09	0,60	0,10	0,04	0,12	0,19	0,01
7	0,27	0,50	0,38	0,60	0,10	0,10	0,27	0,52	0,36	0,19
8	0,27	0,30	0,27	0,52	0,28	0,00	0,38	0,36	0,29	0,05
9	0,18	0,10	0,60	0,09	0,35	0,20	0,60	0,36	0,26	0,10
10	0,04	0,50	0,60	0,02	0,48	0,55	0,16	0,08	0,30	0,11
11	0,18	0,20	0,12	0,37	0,03	0,15	0,29	0,24	0,39	0,45
12	0,18	0,30	0,01	0,45	0,35	0,35	0,49	0,12	0,26	0,22
13	0,18	0,20	0,10	0,09	0,15	0,60	0,04	0,24	0,36	0,11
14	0,18	0,20	0,23	0,06	0,48	0,35	0,27	0,04	0,08	0,37
15	0,04	0,40	0,04	0,02	0,10	0,25	0,60	0,08	0,39	0,34
16	0,07	0,40	0,23	0,22	0,48	0,15	0,07	0,16	0,46	0,14

17	0,16	0,30	0,23	0,25	0,35	0,25	0,38	0,48	0,22	0,36
18	0,49	0,00	0,04	0,32	0,23	0,10	0,38	0,20	0,23	0,57
19	0,38	0,40	0,10	0,45	0,15	0,35	0,49	0,20	0,02	0,04
20	0,60	0,00	0,27	0,60	0,23	0,15	0,27	0,04	0,08	0,54
21	0,27	0,20	0,29	0,29	0,10	0,20	0,18	0,24	0,12	0,10
22	0,49	0,50	0,54	0,29	0,60	0,10	0,04	0,12	0,57	0,48
23	0,49	0,50	0,10	0,45	0,28	0,25	0,07	0,08	0,19	0,45
24	0,29	0,00	0,01	0,60	0,60	0,30	0,27	0,32	0,19	0,01
25	0,04	0,20	0,23	0,09	0,28	0,40	0,16	0,08	0,29	0,34
26	0,27	0,20	0,07	0,52	0,28	0,50	0,04	0,36	0,16	0,11
27	0,16	0,00	0,04	0,32	0,60	0,00	0,38	0,28	0,16	0,45
28	0,38	0,60	0,21	0,37	0,48	0,35	0,27	0,32	0,08	0,25
29	0,38	0,50	0,43	0,52	0,23	0,35	0,18	0,12	0,19	0,19
30	0,29	0,20	0,27	0,02	0,60	0,50	0,49	0,52	0,23	0,60
31	0,38	0,20	0,49	0,02	0,48	0,20	0,07	0,16	0,06	0,22
32	0,27	0,10	0,16	0,32	0,23	0,15	0,27	0,44	0,37	0,05

Середні показники становили 25-27% схильності до девіацій, що наведено на малюнку нижче.

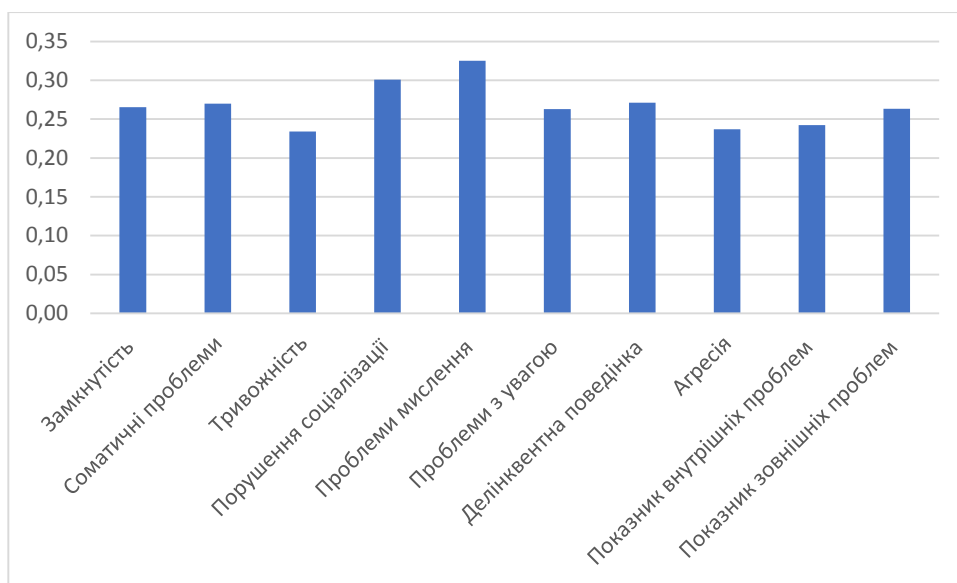

Рисунок 2.2 – Загальні підсумки за шкалами опитувальника Т. М. Ахенбаха

Після проведення опитування нами було розподілено результати на три категорії ризику: низький рівень девіантної поведінки, помірний рівень та високий. Результати цього розподілу наведено на рис. 2.3.

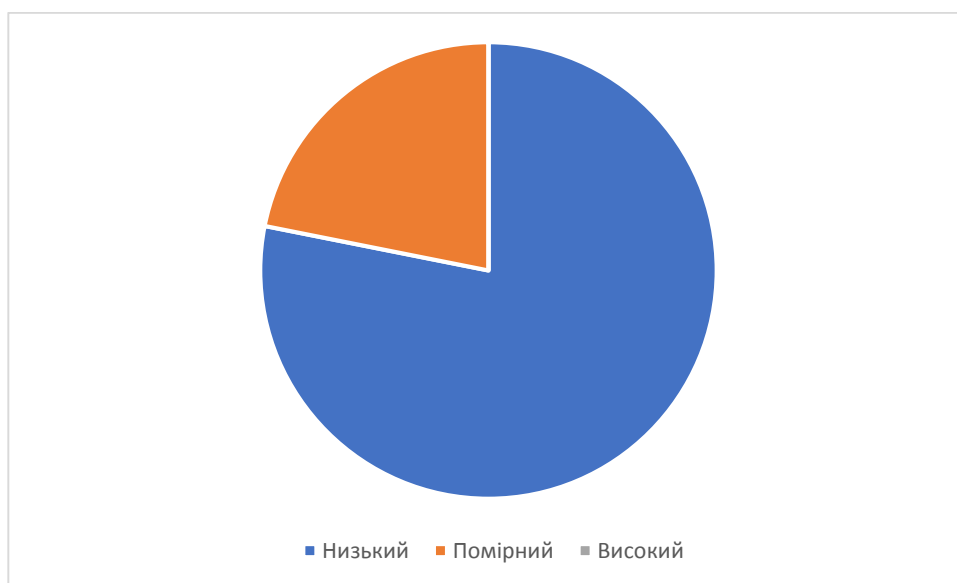

Рисунок 2.3 – Рівень девіантної поведінки підлітків за категоріями ризику

За результатами розподілу жоден підліток не отримав загально високий рівень схильності. Підлітки з мінімальними порушеннями в поведінці часто демонструють задовільні соціальні навички і здатні підтримувати гармонійні стосунки з однолітками та дорослими. Серед наших респондентів низький рівень виявлено у 78% підлітків. Підлітки, з помірним рівнем виявляють деякі труднощі в адаптації, проте в їх поведінці не спостерігається серйозних порушень. Вони можуть бути схильні до емоційних труднощів чи конфліктів, але зазвичай здатні контролювати свою поведінку в соціальних ситуаціях (22%).

2.3. Статистичний аналіз результатів емпіричного дослідження

Для статистичної обробки результатів емпіричного дослідження нами використано коефіцієнт кореляції Пірсона що є одним із найпоширеніших статистичних показників для вимірювання сили та напрямку лінійної залежності між двома змінними. Значення коефіцієнта кореляції може варіюватися від -1 до +1 [40].

Для розрахунку коефіцієнту кореляції Пірсона ми використовували функцію PEARSON у середовищі Excel. У ході обчислень нами виявлена ідеальна позитивна та позитивна кореляція, результати якої наведені у табл. 2.4.

Обробка показників за допомогою коефіцієнта кореляції r-Пірсона показала, що між показниками двох методик наявний тісний статистично значимий лінійний зв'язок ($r = 0,605$).

Результати кореляційного аналізу свідчать про високий рівень узгодженості між двома методиками, що дозволяє стверджувати, що вони можуть бути використані як взаємодоповнюючі інструменти для діагностики девіантної поведінки підлітків.

Таблиця 2.4

Статистична обробка результатів дослідження опитувальником Т. М. Ахенбаха та методикою Лозової Г. В.

Психологічні патерни	Тип залежності												
	Загальна схильність	ЗОЖ	Алко-залежність	ТВ	Ігрова	Харчова	Релігійна	Трудова	Комп'ютерна	Тютюнова	Нарко-залежність	Сексуальна	Любовна
Замкнутість	0,47	0,58	0,67	0,51	0,89	0,87	0,51	0,59	0,42	0,21	0,97	0,28	0,78
Соматичні проблеми	0,42	0,55	0,70	0,94	0,73	0,70	0,33	0,51	0,62	0,28	0,23	0,42	0,57
Тривожність	0,28	0,33	0,57	0,60	0,33	0,95	0,55	0,64	0,50	0,29	0,71	0,69	0,94
Порушення соціалізації	0,51	0,49	0,59	0,52	0,91	0,90	0,96	0,55	0,79	0,84	0,23	0,67	0,60
Проблеми мислення	0,93	0,90	0,67	0,79	0,71	0,95	0,95	0,42	0,55	0,57	0,45	0,90	0,34
Проблеми з увагою	0,47	0,64	0,74	0,42	0,98	0,32	0,95	0,57	0,93	0,70	0,49	0,23	0,89
Делінквентна поведінка	0,26	0,91	0,36	0,54	0,93	0,56	0,50	0,83	0,59	0,92	0,29	0,37	0,51
Агресія	0,50	0,82	0,42	0,93	0,46	0,74	0,97	0,47	0,85	0,21	0,80	0,50	0,21
Внутрішні проблеми	0,70	0,45	0,59	0,49	0,21	0,34	0,74	0,78	0,67	0,75	0,94	0,70	0,25
Зовнішні проблеми	0,27	0,39	0,53	0,77	0,50	0,93	0,20	0,30	0,55	0,38	0,81	0,94	0,48

Значення коефіцієнта $r=0,605$ вказує на те, що між показниками за опитувальником Т. М. Ахенбаха та методикою Лозової Г. В. існує помірно сильний позитивний зв'язок. Це означає, що підлітки, які демонструють високі результати за шкалами девіантної поведінки в одній методиці, мають тенденцію до подібних результатів і за іншою методикою [40].

Підлітки, які отримують високі бали за шкалами агресії, порушень поведінки та низької соціальної адаптації за опитувальником Т. М. Ахенбаха, також часто виявляють схожі ознаки девіантної поведінки при використанні методики Лозової Г. В.

Отримані результати кореляційного аналізу підтверджують ефективність методик у дослідженні девіантних проявів серед підлітків та надає підстави для подальшого використання цих інструментів у практиці психодіагностики та корекційної роботи.

Виявлений позитивний зв'язок між результатами за опитувальником Т. М. Ахенбаха та методикою Лозової Г. В. підтверджує, що девіантна поведінка підлітків може проявлятися через різноманітні поведінкові, емоційні та соціальні порушення, що виявляються за допомогою цих інструментів.

2.4. Рекомендації щодо профілактики проявів девіантної поведінки у осіб підліткового віку

Профілактика девіантної поведінки підлітків - це цілісна система заходів, спрямованих на попередження розвитку відхилень у поведінці, які порушують соціальні норми та можуть негативно вплинути на психічне та фізичне здоров'я підлітків [52, с. 20].

Вона повинна починатися з раннього віку, оскільки багато аспектів девіантної поведінки можуть бути спричинені вже в дитячому віці. Важливо проводити інтервенції на рівні дошкільної та шкільної освіти, щоб запобігти розвитку відхилень у поведінці на пізніших етапах [9, с. 87].

Сімейні	Соціальні	Індивідуальні	Психологічні
• відсутність належної уваги до дитини • насилля • алкоголізм або наркоманія батьків • недостатня емоційна підтримка	• негативний вплив середовища, групи однолітків • бідність • низький рівень освіти батьків	• низька самооцінка • емоційна нестабільність • схильність до агресії або тривожності • порушення соціальних норм	• стресові ситуації • травматичні події • психічні розлади

Рисунок 2.4 – Фактори ризику, що потребують уваги у дитячому віці

Сім'я є основним фактором, що впливає на розвиток поведінки підлітка. Налагодження конструктивних стосунків між батьками та дітьми може значно зменшити ризик розвитку девіантної поведінки. Саме тому для профілактики девіантної поведінки підлітків необхідно навчати батьків методам ефективного виховання, формування навичок конструктивного спілкування та вирішення конфліктів у родині. Важливим є створення умов для активної участі батьків у житті школи, участь у батьківських зборах, створення груп підтримки. Головною ціллю є сприяння розвитку позитивних сімейних зв'язків, вирішення конфліктних ситуацій в родині за допомогою сімейної терапії [29].

Налагодження здорових соціальних контактів також допомагає підліткам справлятися з емоціями та стресом, а також формує правильні соціальні норми. Саме тому необхідне навчання підлітків ефективним способам вирішення конфліктів, розвитку емпатії, взаємоповаги та співпраці. Цього можливо досягти організацією гуртків, спортивних команд, волонтерських програм, які сприяють розвитку соціальних навичок та допомагають підліткам знайти своє місце в суспільстві. Також гарним

рішенням є психологічні тренінги, підтримка ровесників, менторські програми, де старші підлітки або дорослі виступають наставниками для молодших [43, с. 248].

Школа також є важливим фактором у формуванні поведінки підлітків, адже це основне соціальне середовище, де вони взаємодіють з однолітками та дорослими. Тут буде корисним проведення спеціальних програм з розвитку позитивних соціальних навичок, емоційного інтелекту, управління стресом а також забезпечення доступу до психологічної допомоги, консультативна робота з учнями, організація груп підтримки та консультування батьків [46].

Індивідуальний підхід до профілактики девіантної поведінки є важливим елементом для ефективної допомоги тим підліткам, які вже виявляють перші ознаки відхилень у поведінці або перебувають в групах ризику [3].

Робота з підлітками, які мають труднощі з соціальною адаптацією, низькою самооцінкою або схильністю до агресії за допомогою психологічного консультування сприяє покращенню емоційного самопочуття та розвитку соціальних навичок. Використання різноманітних індивідуальних тренінгів для підлітків з метою розвитку управління емоціями, самоконтролю, стресостійкості та інших важливих навичок є важливою частиною профілактики девіацій [22].

Профілактика девіантної поведінки підлітків включає ранню діагностику факторів ризику, а також організацію різноманітних заходів, що допомагають підліткам розвивати соціальні навички, емоційну стабільність і здатність до конструктивного вирішення проблем. Найефективніша профілактика базується на індивідуальному підході та включає різноманітні методи впливу, враховуючи специфіку кожної конкретної ситуації та потреби підлітка.

Висновки до розділу 2

Метою нашого емпіричного дослідження стало вивчення особливостей розвитку девіантної поведінки в підлітковому віці. Дослідження проводилось на базі КЗ "Чаплинський ліцей", респондентами виступили підлітки віком 14-15 років.

У ході дослідження нами було використано методику діагностики схильності до різних видів залежності Лозової Г. В. та опитувальник для батьків Т. М. Ахенбаха (ASEBA).

За результатами методики Лозової Г. В. чверть підлітків мають високий показник загальної схильності підлітків до залежностей, 22% - низький. Більшість респондентів мають середній рівень схильності до залежностей (53%), але загальний рівень схильності до різних типів залежностей є досить низьким. Більшість респондентів мають низький рівень схильності до більшості видів залежностей, що є позитивним результатом.

Середній рівень схильності домінує у кількох залежностях, таких як ТВ-залежність, ігрова залежність, комп'ютерна залежність, наркозалежність, що свідчить про певні тенденції, зокрема серед молодших груп населення.

Згідно з результатами опитувальника CBCL, середні показники становили 25-27% схильності до девіацій.

За результатами розподілу жоден підліток не отримав загально високий рівень схильності. Підлітки з низьким рівнем складають 78% респондентів, з помірним - 22%.

Статистична обробка показників за допомогою коефіцієнта кореляції r -Пірсона показала, що між показниками двох методик наявний тісний статистично значимий лінійний зв'язок ($r = 0,605$).

Отримані результати кореляційного аналізу підтверджують ефективність методик у дослідженні девіантних проявів серед підлітків та надає підстави для подальшого використання цих інструментів у практиці психодіагностики та корекційної роботи.

Профілактика девіантної поведінки підлітків є важливим процесом, що включає ранню діагностику факторів ризику, а також організацію різноманітних заходів, що допомагають підліткам розвивати соціальні навички, емоційну стабільність і здатність до конструктивного вирішення проблем. Найефективніша профілактика базується на індивідуальному підході та включає різноманітні методи впливу, враховуючи специфіку кожної конкретної ситуації та потреби підлітка.

ВИСНОВКИ

Девіантна поведінка – це тип поведінки, що відхиляється від прийнятих у суспільстві соціальних, моральних або правових стандартів. Це порушення або ігнорування норм, правил і очікувань, визначених у суспільстві чи певній соціальній групі.

Проблема профілактики девіантної поведінки серед підлітків останнім часом привертає значну увагу в різних галузях науки, оскільки вона є серйозною соціальною проблемою. У виражених формах девіантна поведінка може спричинити конфлікти з оточенням, правопорушення, а також втрату працездатності. Це питання залишається актуальним в сучасному суспільстві.

Значущість теми дослідження зумовлена зростанням випадків девіантної поведінки серед підлітків, що перетворюється на серйозну соціальну проблему. Зниження моральних орієнтирів, зростання правопорушень серед молоді, вживання психоактивних речовин, агресія та схильність до самопошкодження – це лише кілька проявів девіантної поведінки, з якими зіштовхуються сучасні підлітки. Важливо зазначити, що ці прояви часто є наслідками складних психологічних процесів, що відбуваються в підлітка під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів.

Причини девіантної поведінки підлітків досліджували відомі закордонні вчені, зокрема З. Фрейд та Г. Паттерсон, а також багато вітчизняних психологів, таких як Н. М. Зубченко, Т. В. Крамарчук, А. С. Кожина та ін.

Метою цього дослідження був теоретичний аналіз і емпіричне вивчення особливостей розвитку девіантної поведінки в підлітковому віці та методів її профілактики.

На сучасному етапі вивчення девіантної поведінки підлітків фокусується на взаємодії біологічних, психологічних і соціальних факторів, які разом сприяють формуванню девіантних вчинків. Аналіз таких відхилень охоплює різні їхні види, серед яких значну роль відіграють агресія,

алкоголізм, наркоманія, правопорушення та інші ризиковані поведінки. Психологічні дослідження акцентують увагу на таких чинниках, як особистісні характеристики, емоційна нестабільність, соціальне оточення, сімейне виховання, а також культурні та соціально-економічні умови.

Особлива увага приділяється підлітковому віку, адже саме в цей період особистість найбільш вразлива до девіантної поведінки через емоційні, соціальні та когнітивні зміни. Підлітки, які переживають ці зміни, можуть вдаватися до девіантної поведінки як до способу вираження протесту, пошуку ідентичності чи спроби подолати внутрішні конфлікти і стреси.

Серед основних проявів девіантної поведінки в підлітковому віці можна відзначити агресію, правопорушення, вживання психоактивних речовин, а також соціальну ізоляцію і депресивні стани. Причини цих проявів часто криються в соціальних, психологічних та біологічних факторах, таких як проблеми в родині, негативний вплив соціального оточення, низька самооцінка та емоційна нестабільність.

Метою нашого емпіричного дослідження було вивчення особливостей розвитку девіантної поведінки серед підлітків. Дослідження проводилось у КЗ "Чаплинський ліцей", респондентами стали підлітки віком 14-15 років.

В ході дослідження ми використовували методику діагностики схильності до різних видів залежностей за Лозовою Г. В. та опитувальник для батьків Т. М. Ахенбаха (ASEBA).

Результати методики Лозової Г.В. показали, що чверть підлітків мають високий рівень загальної схильності до залежностей, 22% — низький, а 53% респондентів мають середній рівень схильності. Водночас загальний рівень схильності до різних залежностей у підлітків виявився досить низьким. Більшість підлітків мають низький рівень схильності до більшості залежностей, що є позитивним результатом.

Середній рівень схильності переважає в таких залежностях, як залежність від телевізора, ігрові та комп'ютерні залежності, а також

наркозалежність, що свідчить про певні тенденції серед молодих груп населення.

Згідно з результатами опитувальника CBCL, середні показники схильності до девіантної поведінки складають 25-27%. Розподіл показав, що жоден підліток не набрав високий рівень схильності, а 78% респондентів мали низький рівень схильності, 22% – помірний.

Статистична обробка результатів з використанням коефіцієнта кореляції r-Пірсона виявила значний лінійний зв'язок між показниками двох методик ($r = 0,605$). Ці результати кореляційного аналізу підтверджують ефективність застосованих методик для дослідження девіантних проявів серед підлітків і створюють підстави для подальшого використання цих інструментів у психодіагностиці та корекційній роботі.

Профілактика девіантної поведінки серед підлітків є важливою частиною процесу, що передбачає раннє виявлення факторів ризику та організацію різних заходів для розвитку соціальних навичок, емоційної стабільності та здатності до конструктивного вирішення проблем. Найефективніша профілактика передбачає індивідуальний підхід і застосування різноманітних методів, з урахуванням специфіки кожної конкретної ситуації та потреб підлітка.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАНЬ

1. Алексеева Л. С. Значимість відхилення поведінки підлітків від типу неблагополучних сімей. Вплив внутрішньосімейних стосунків на формування особистості дитини. 1995. Вип. 1.
2. Анцупов А. Я., Шипілов А. І. Проблема конфлікту: Аналітичний огляд, міждисциплінарний бібліографічний показник. К., 1992.
3. Апетик Н. М. та ін. Психокорекційні техніки як засіб формування адекватного образу я і саморегуляції неповнолітніх з поведінковими девіаціями. Чернівці: Рута, 2002.
4. Афанасьєва В. В. Характерологічні порушення девіантних підлітків / В. В. Афанасьєва. Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. 2008. № 6 (169). С. 9 – 15.
5. Бабосов Є. М. Соціологія конфліктів: Курс лекцій. К., 1991.
6. Божович Л. І. Етапи формування особистості в онтогенезі. Питання психології, 1995. № 9.
7. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки: курс лекцій. К., МАУП. 2006.
8. Волков Б. С. Конфліктологія. К., 2007.
9. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : навч.-метод. посіб. для спецкурсу соц.-пед. циклу «Профілактика девіантної поведінки підлітків» для студ. спец. «Соціальна педагогіка». Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 224 с.
10. Гарасимів Т. З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 420 с
11. Говорун Т. В. Гендерна психологія навч. посіб. К.: Академія, 2004.
12. Гоголів А. В. Адиктивна поведінка та її профілактика. 2-е вид. К.: МАУП. 2006.

13. Гур'їв В. А. Психопатологія підліткового віку. К., 1996.
14. Девіантність підлітків: теорія, методологія, емпірична реальність / Я. Гілінський, І. Гурвич, М. Русакова, Ю. Симпура, Р. Хлопушин. Медична преса, 2001.
15. Емельянів С. М. Практикум з конфліктології 2-е вид., доп. і перероб. 2004.
16. Жданова І. В. Проблема саморегуляції в контексті девіантної поведінки особистості: психологічні аспекти. Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Психологія. 2012. Вип. 43, ч. II. С. 110–128.
17. Змановска Е. В. Девіантологія: (Психологія девіантної поведінки): Уч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Видавничий центр «Академія», 2003.
18. Знаковська Н. М. Проблеми девіантної поведінки в сучасному українському молодіжному середовищі. Соціологія. № 6 (110). червень 2014. С. 90-95.
19. Зобенько Н. Деякі аспекти дослідження проблеми девіантної поведінки неповнолітніх. Рідна школа. №3 (березень) 2012. С. 36-40.
20. Кіясь А. В. Психологічний аналіз причин формування девіантної поведінки підлітків. Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ. 2009. Т. 11, ч. 6. С. 198–205.
21. Клейберг Ю. А. Психологія девіантної поведінки: навчальний посібник для вузів. ТЦ Сфера, за участі «Юрайт-М». 2001.
22. Козубовська І. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковихованих дітей. Ужгород:Патент. 2002.
23. Кон І. С. Психологія ранньої юності. Просвіта, 1989.
24. Конфліктологія / Под ред. А. С. Карміна. Видавництво «Просвіта», 1999.

25. Короленко Ц. П. Адиктивна поведінка. Загальна характеристика і закономірності розвитку. *Обозр. психіат. і мед. психол.* 1991/1.
26. Короленко Ц. П. Загальна характеристика і закономірності розвитку. *Огляд. психіат. и мед. психол.* 1991. № 1.
27. Кук В. Р. Трудоголізм: праця як наркотик и тиранія долга. 2009.
28. Кулаків С. А. На прийомі у психолога. Львів. 2001.
29. Леонова Л. Г., Бочкарьова Н. Л. Питання профілактики адиктивної поведінки в підлітковому віці: Навчально-методичний посібник. К., 2008.
30. Личко А. Е., Битенський В. С. Підліткова наркологія. Л., 1991.
31. Лобан Н. А. Конфліктологія: навч.-метод. Комплекс. Львів: ЛПУ. 2012.
32. Макаренко О. М. Поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах. *Наукові записки.* 2015. С. 61–63.
33. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: навч. посіб. /Н. Ю. Максимова. – К.: КПУ ”Київський ун-т.” 2002 .
34. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. Посібник. К.: Либідь, 2011. 520 с.
35. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. К. Либідь, 2011.
36. Максимова. Н. Ю. Безпека життєдіяльності : соціально-психологічні аспекти алкоголізму та наркоманії: навч. Посібник. К.: Либідь.
37. Менделевич В. Д. Психологія девіантної поведінки. Навч. Посібник. К.: Мова, 2005.
38. Миколаєва А. Е. Особливості адиктивної поведінки підлітків. *Молодий вчений.* 2017.
39. Мирошников М. В. Інтернет – залежність. 2009.
40. Мітіна О. В. Математичні методи в психології: Практикум. К.: Аспект Пресс, 2008.

41. Опитувальник Т. М. Ахенбаха. URL: http://ni.biz.ua/7/7_11/7_117091_oprosniki-tm-ahenbaha-dlya-uchiteley.html (дата звернення 22.12.2024).
42. Островська-Бугайчук І. М. Причини формування девіантної поведінки підлітків. Вісник Житомирського державного університету. Вип.2 (80). Педагогічні науки. 2015. С. 48-52.
43. Парфанович І. І. Система попередження і подолання девіантної поведінки дівчат [Текст] : монографія / Парфанович Іванна Іванівна ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Т. : ТНПУ, 2012. 367 с.
44. Пилипенко А. В. Залежні, незалежні клієнти : психологічний тренінг. К.: Психотерапія, 2011.
45. Пихтіна Н. П. Профілактика девіантної поведінки дітей і молоді: психолого-педагогічні та соціально-правові аспекти [Текст] : навч. посіб. / Н. П. Пихтіна, М. П. Пихтін, Т. Є. Федорченко ; за заг. ред. проф. В. М. Оржеховської ; Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. Ніжин : НДУ ім. Миколи Гоголя, 2014. 399 с.
46. Підласий І. П. Корекція девіантної поведінки школярів: Експериментальні матеріали. Черкаси: ЧДГУ. 2002.
47. Психологічна енциклопедія /автор-упорядник О. М. Степанов. К.: Академвидав, 2006.
48. Р. Андрусишин. Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки підлітків. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Вип. №69, 2022. С. 13-19.
49. Рудакова І. А. Девіантна поведінка. К., 2005.
50. Сорокіна А. І. Конфліктні прояви як форма позитивної активності в підлітковому віці. К., 2001.
51. Степаненко В. І. Наукові підходи до трактування сутності і змісту девіантної поведінки на базі гіперздібностей. Харків, 2018.
52. Чайковська О. М. Психологічні особливості корекції конфліктності у молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки

[Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 /О. М. Чайковська; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2014. 20 с.

53. Чайковська О. М. Складові системи чинників девіантної поведінки підлітків. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. 2015. Випуск 28. С. 627-637.

54. Чушак В. Ю. (2020). Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків. Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2 курс, спеціальність «Психологія». URL: <https://jamp.donnu.edu.ua/article/view/7897/7897>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Матеріал до опитувальника «Методика діагностики схильності до різних видів залежності» (Лозової Г. В.)

1. Час від часу мені дуже хочеться випити, щоб розслабитися.
2. У свій вільний час я найчастіше дивлюся телевізор.
3. Я вважаю, що самотність – це найстрашніше в житті.
4. Я – людина азартна і люблю азартні ігри.
5. Секс – це найбільше задоволення в житті.
6. Я досить часто їм не від голоду, а для отримання задоволення.
7. Я дотримуюся релігійних ритуалів.
8. Я весь час думаю про роботу, про те, як зробити її кращою.
9. Я досить часто приймаю ліки.
10. Я проводжу дуже багато часу за комп'ютером.
11. Я не уявляю свого життя без сигарет.
12. Я активно цікавлюся проблемами здоров'я.
13. Я пробував наркотичні речовини.
14. Мені важко боротися зі своїми звичками.
15. Іноді я не пам'ятаю того, що сталося під час сп'яніння.
16. Я можу довго клацати пультом у пошуках чогось цікавого по телевізору.
17. Головне, щоб кохана людина завжди була поруч.
18. Час від часу я відвідую ігрові автомати.
19. Я не думаю про секс, тільки коли я сплю.
20. Я постійно думаю про їжу, уявляю собі різні смаколики.
21. Я досить активний член релігійної громади.
22. Я не вмію відпочивати, почуваюся погано під час вихідних.
23. Ліки – найпростіший спосіб поліпшити самопочуття.

24. Комп'ютер – це реальна можливість жити повним життям.
25. Сигарети завжди зі мною.
26. На підтримку здоров'я не шкодую ні сил, ні грошей, ні часу.
27. Спробувати наркотик – це отримати цікавий життєвий урок.
28. Я вважаю, що кожна людина від чогось залежна.
29. Буває, що я трохи перебираю, коли випиваю.
30. Телевізор увімкнений більший час мого перебування вдома.
31. Коли я не разом із коханою людиною, я постійно думаю про неї.
32. Гра дає найгостріші відчуття в житті.
33. Я готовий іти на "випадкові зв'язки", адже утримання від сексу для мене вкрай важке.
34. Якщо страва дуже смачна, то я не втримаюся від добавки.
35. Вважаю що релігія – єдине, що може врятувати світ.
36. Близькі часто скаржаться, що я постійно працюю.
37. У моєму будинку багато медичних і подібних препаратів.
38. Іноді, сидячи біля комп'ютера, я забуваю поїсти або про якісь справи.
39. Сигарета – це найпростіший спосіб розслабитися.
40. Я читаю медичні журнали й газети, дивлюся передачі про здоров'я.
41. Наркотик дає найсильніші відчуття з усіх можливих.
42. Звичка – друга натура, і позбутися її нерозумно.
43. Алкоголь у нашому житті – основний засіб розслаблення і підвищення настрою.
44. Якщо зламався телевізор, то я не знатиму, чим себе розважити ввечері.
45. Бути покинутим коханою людиною - найбільше нещастя, яке може статися.
46. Я розумію азартних гравців, які можуть однієї ночі виграти статки, а іншої програти два.
47. Найстрашніше це отримати фізичне каліцтво, яке спричинить сексуальну неповноцінність.

48. Під час походу в магазин не можу втриматися, щоб не купити що-небудь смачненьке.
49. Найголовніше в житті – жити наповненим релігійним життям.
50. Міра цінності людини полягає в тому, наскільки вона віддає себе роботі.
51. Я досить часто приймаю ліки.
52. "Віртуальна реальність" цікавіша, ніж звичайне життя.
53. Я щодня курю.
54. Я намагаюся невідступно дотримуватися правил здорового способу життя.
55. Іноді я вживаю засоби, що вважаються наркотичними.
56. Людина – істота слабка, потрібно бути терпимим до її шкідливих звичок.
57. Мені подобається випити і повеселитися у веселій компанії.
58. У наш час майже все можна дізнатися з телевізора.
59. Любити і бути коханим - це головне в житті.
60. Гра - це реальний шанс зірвати куш, виграти багато грошей.
61. Секс - це найкраще проведення часу.
62. Я дуже люблю готувати і роблю це так часто, як можу.
63. Я часто відвідную релігійні заклади.
64. Я вважаю, що людина повинна працювати на совість, адже гроші - це не головне.
65. Коли я нервую, я вважаю за краще прийняти заспокійливе.
66. Якби я міг, то весь час займався б комп'ютером.
67. Я - курець зі стажем.
68. Я турбуюся за здоров'я близьких, намагаюся залучити їх до здорового способу життя.
69. За інтенсивністю відчуттів наркотик не може зрівнятися ні з чим.
70. Нерозумно намагатися показати свою силу волі й відмовитися від різних радощів життя.

ДОДАТОК Б

Матеріали опитувальника Т. М. Ахенбаха

ОПИТУВАЛЬНИК Т.М.АХЕНБАХА
(анкета для батьків дітей віком від 4 до 18 років)

ПРИЗВИЩЕ ДИТИНИ _____

ІМ'Я _____ ПО БАТЬКОВІ _____

СТАТЬ _____ НАЦІОНАЛЬНІСТЬ _____

хлопчик (1) дівчинка (0)

Дата заповнення анкети _____ Дата народження дитини _____

_____ / _____ / 20 _____ / _____ / 20 _____

число місяць рік число місяць рік

В якому класі вчиться ваша дитина _____ / «_____»

Якщо ваша дитина ще не ходить до школи, поставте позначку у цьому квадраті ☐

Відповідаючи на ці запитання, притримуйтесь, будь ласка, вашої власної точки зору, навіть якщо ви вважаєте, що інші члени сім'ї з нею не погодяться

ПРОФЕСІЯ БАТЬКІВ (навіть якщо ви на даний момент не працюєте). Назвіть, будь ласка, професію, яку ви і ваша дружина (ваш чоловік) отримали або в якій ви працювали більшу частину своєї професійної кар'єри. Будьте точні, вказуючи професію (наприклад, інженер-автомеханік, продавець).

Батька _____

Матері _____

Освіта батьків: _____ мати _____ батько _____

неповна середня ☐ ☐

середня ☐ ☐

середня спеціальна ☐ ☐

незакінчена вища ☐ ☐

вища ☐ ☐

Відповіді на цей опитувальник дані: _____

(матір'ю – 0, батьком – 1)

Ким-небудь іншим (вказіть ступінь споріднення з дитиною) _____

IV. Порівняно з іншими дітьми того ж віку, наскільки добре ваша дитина:

	Гірше за інших	Як всі інші	Краще за інших
а) дружить із сестрами / братами	☐	☐	☐
б) комунікабельна, легко товаришує з іншими дітьми	☐	☐	☐
в) добре себе поводить з батьками	☐	☐	☐
г) грає і займається сама з собою	☐	☐	☐
д) немає братів / сестер	☐	☐	☐

V. 1. Як, на вашу думку, вчиться ваша дитина (для школярів)? Якщо ваша дитина не відвідує школу, назвіть, будь ласка, причину _____

	Незадовільно	Гірше за інших	Як всі інші	Краще за інших
а) читання або література	☐	☐	☐	☐
б) рідна мова	☐	☐	☐	☐
в) історія	☐	☐	☐	☐
г) математика	☐	☐	☐	☐
д) фізика	☐	☐	☐	☐
е) хімія	☐	☐	☐	☐
ж) біологія, природознавство	☐	☐	☐	☐
з) інші шкільні предмети (вказіть, які) _____	☐	☐	☐	☐

2. Чи навчається ваша дитина у спеціальній школі чи спеціальному класі? ☐
- Назвіть, будь ласка, спеціалізацію _____
3. Чи залишалась ваша дитина коли-небудь на другий рік? ☐
- Назвіть, будь ласка, в якому році і з якої причини _____

I. Назвіть, будь ласка, захоплення (гуртки, колекціонування, ігри – все, що цікаво вашій дитині, включаючи спорт). Прикладами можуть слугувати колекціонування марок, гра на музичних інструментах, читання, драмгурток, в'язання, катання на лижах і т.д.

А) _____

Б) _____

В) _____

Г) у нього / неї немає захоплень ☐

У порівнянні з іншими дітьми того ж віку, скільки часу він (вона) витрачає на це захоплення?

Не знаю	Менше інших	Як усі	Більше інших
а) ☐	☐	☐	☐
б) ☐	☐	☐	☐
в) ☐	☐	☐	☐

II. Перерахуйте, будь ласка, всі обов'язки вашої дитини. Наприклад, застеляння ліжка, миття підлоги, купівля хліба, догляд за молодшим братом / сестрою та ін.

Не знаю	Гірше інших	Як всі	Краще інших
а) ☐	☐	☐	☐
б) ☐	☐	☐	☐
в) ☐	☐	☐	☐

г) у моєї дитини немає обов'язків ☐

III. 1. Скільки близьких друзів у вашої дитини (не враховуючи братів і сестер)?

- Жодного ☐ 1 ☐ 2 або 3 ☐ 4 і більше ☐
2. Скільки (приблизно) разів у тиждень ваша дитина робить що-небудь (грає, займається у гуртках, гуляє із своїми друзями, не беручи до уваги братів і сестер) поза школою або дитячим садком?
- Рідше, ніж один раз у тиждень ☐
- 1 або 2 рази ☐
- 3 або більше разів ☐

4. Чи є (були) у вашої дитини проблеми із успішністю або поведінкою в школі? ☐

Перерахуйте їх, будь ласка _____

Назвіть, будь ласка, коли почалися ці проблеми? _____

Чи вирішувалися ці проблеми? _____

Коли? _____

5. Чи є у вашої дитини хронічні захворювання, фізичні порушення або затримка у психічному розвитку? ☐

Будь ласка, назвіть _____

6. Що найбільше турбує вас у поведінці дитини? _____

7. Що найбільше подобається вам у дитині? Що в ній є хорошого? _____

У наступній таблиці представлений список тверджень, що описують поведінку дітей та підлітків. Якщо даний пункт відповідає поведінці вашої дитини у даний час повністю або майже повністю, то обведіть, будь ласка, цифру «2» у стовпчику відповідей. Якщо даний пункт описує поведінку, характерну для вашої дитини тільки у деякій мірі або тільки інколи, то обведіть цифру «1». І, нарешті, якщо дане твердження взагалі не відповідає поведінці вашої дитини, то обведіть цифру «0».

0 = взагалі не відповідає (наскільки мені відомо)

1 = у деякій мірі (інколи) відповідає

2 = у даний час (завжди) відповідає

0	1	2	1. Поводиться як маленька (поведінка не відповідає віку).
0	1	2	2. Сперечається.
0	1	2	3. Хвалиться, задирається.
0	1	2	4. Не може сконцентруватися, утримати свою увагу на чомусь одному.
0	1	2	5. Не може позбутися нав'язливих думок. Опишіть, будь ласка _____
0	1	2	6. Не може всидіти на одному місці, надто активна.
0	1	2	7. Надто залежить від думок дорослих, несамостійна.
0	1	2	8. Скаржиться на самотність.
0	1	2	9. Неорганізована, розсіяна.
0	1	2	10. Багато плаче.
0	1	2	11. Жорстока, озлоблена на інших.
0	1	2	12. Багато фантазує і вигадує, завжди у своїх думках.
0	1	2	13. Любить, щоб на неї звертали увагу.
0	1	2	14. Навмисне ламає і нищить свої іграшки, книги, речі.
0	1	2	15. Навмисне ламає і нищить речі, які належать сім'ї, батькам, іншим людям.
0	1	2	16. Неслухняна вдома.
0	1	2	17. Неслухняна у школі.

0	1	2	18. Погано харчується.
0	1	2	19. Не товаришує з іншими дітьми.
0	1	2	20. Не почуває себе винною, навіть якщо зробила щось погане.
0	1	2	21. Ревнива.
0	1	2	22. Бойться, що може подумати або зробити щось погане.
0	1	2	23. Вважає, що завжди повинна бути бездоганною.
0	1	2	24. Їй здається, що її ніхто не любить.
0	1	2	25. Їй здається, що інші люди хочуть її образити або зробити щось лихе.
0	1	2	26. Почуває себе нікчемною, неповноцінною.
0	1	2	27. Втручається у бійки.
0	1	2	28. Їй часто дражняться.
0	1	2	29. Товаришує з іншими дітьми, які часто потрапляють у неприємні історії або замислюють їх.
0	1	2	30. Чує звуки, яких окрім неї ніхто не чує. Опишіть, будь ласка
0	1	2	31. Нестримана, імпульсивна, діє необдуманно.
0	1	2	32. Віддає перевагу усамітненню.
0	1	2	33. Обманює, хитрує.
0	1	2	34. Збуджена, чутлива, напружена.
0	1	2	35. Нервові рухи або посіпання (посіпання повік, покусання губ, постукування ногою об підлогу і т.д.).
0	1	2	36. Не сприймається іншими дітьми.
0	1	2	37. Надто боязлива і тривожна.
0	1	2	38. Часті головокружіння.
0	1	2	39. Вважає себе винуваною у всьому.
0	1	2	40. Перетомлена.
0	1	2	41. Надто багато важить.
0	1	2	42. Має проблеми із здоров'ям, медична причина яких невідома: а) тілесні болі (але не головні); б) головні болі; в) нудота, погане самопочуття; г) проблеми з очима. Опишіть, будь-ласка д) висипка або інші шкіряні захворювання; е) болі у животі або судороги; ж) відрижка; з) інші фізичні проблеми. Опишіть, будь-ласка
0	1	2	43. Агресивна, нападає на людей.
0	1	2	44. Погано вчиться.
0	1	2	45. Погана координація рухів.
0	1	2	46. Віддає перевагу заняттям та іграм з дітьми старшого віку.
0	1	2	47. Віддає перевагу заняттям та іграм з дітьми молодшого віку.

0	1	2	48. Відмовляється розмовляти.
0	1	2	49. Постійно повторює одні й ті ж рухи (перебирає гудзик, перевіряє, чи закриті двері та ін.). Опишіть, будь ласка
0	1	2	50. Втікає з дому.
0	1	2	51. Крикливо.
0	1	2	52. Потасма, тримає щось у собі.
0	1	2	53. Бачить щось, що, окрім неї, не бачить ніхто. Опишіть, будь ласка.
0	1	2	54. Посидюча, легко нияковіє.
0	1	2	55. Часто грається з вогнем, влаштовує підпали.
0	1	2	56. Виставляє себе на показ.
0	1	2	57. Сором'язлива або несмілива.
0	1	2	58. Без участі (з відсутнім поглядом) дивиться кудись або на щось.
0	1	2	59. Краде у колі сім'ї (у батьків або братів і сестер).
0	1	2	60. Краде поза домівкою.
0	1	2	61. Поводить себе дивно. Опишіть, будь ласка
0	1	2	62. Має дивні ідеї. Опишіть, будь ласка
0	1	2	63. Вперта, дратівлива, похмура.
0	1	2	64. Раптові зміни настрою.
0	1	2	65. Образлива.
0	1	2	66. Підозріла.
0	1	2	67. Ластється, використовує нецензурні слова.
0	1	2	68. Надто говірка.
0	1	2	69. Дражниться.
0	1	2	70. Вибухова, легко виходить з рівноваги.
0	1	2	71. Надто багато думає про секс.
0	1	2	72. Погрожує людям.
0	1	2	73. Прогулює школу.
0	1	2	74. Недостатньо активна й енергійна.
0	1	2	75. Несчастлива, сумна, пригнічена.
0	1	2	76. Надто шумлива, говорить надто голосно.
0	1	2	77. Вживає спиртні напої або наркотики. Опишіть, будь ласка,
0	1	2	78. Свідомо ламає і псує речі.
0	1	2	79. Замкнута, не вступає у контакти з іншими людьми.
0	1	2	80. Чимось схвилювана, занепокоєна.

Будь ласка, перевірте, чи на всі питання ви відповіли. Підкресліть всі питання (твердження), які вам не зрозумілі, викликали сумніви або роздратування.